

LIETUVOS KARIUOMENĖS KŪRĖJŲ SAVANORIŲ SAJUNGA IR JOS VAIDMUO VIDAUS POLITIKOJE 1927–1940 METAIS

*Aušra Jurevičiūtė
(Vytauto Didžiojo karo muziejus)*

Terminologijos problemos

Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos tyrimas ir jos vaidmens atskleidimas Lietuvos vidaus politikos kontekste kelia terminologijos problemą: kokia tai organizacija – buvusių karių, karinė-visuomeninė, paramilitarinė? Toks klausimas iškyla ne tik mums, bet ir kitų valstybių istorikams, nagrinėjantiems panašias organizacijas. Manytume, kad LKKSS reiktų vadinti buvusių karių organizacija. Šio mūsų teiginio pagrįstumui įrodyti pasiremsime Tarptautinėmis konvencijomis ir karo teise, kurios nusako šio termino esmę bei kitų šalių, kuriose buvo tokios organizacijos, pavyzdžiu. Problemos esmė – kas tie buvę kariai-kombatantai arba jų organizacijos. Tarptautinių žodžių žodyne pateikiamas toks žodžio kombatantas (pranc. combattant – kovotojas) paaiškinimas – buvęs reguliariosios kariuomenės, partizanų ar pasipriešinimo judėjimo dalinių kareivis, ginklo bičiulis¹. Kiek platesnį šio žodžio aiškinimą pateikia 1985 metais išleistas Tarptautinių žodžių žodynas. Kombatantai – (pranc. combattants – kautynių dalyviai), asmenys, įeinantys į kariaujančios valstybės ginkluotųjų pajėgų sudėtį, dalyvaujantys kariniuose veiksmuose, išskyrus kar. žurnalistus, juristus, intendantus, med. darbuotojus, aptarnaujantį personalą². Abiejų žodynų pateiktas aiškinimas neprieštarauja vienas kitam, bet papildo ir praplečia žodžio kombatantas prasmę. Šis terminas po I pasaulinio karo buvo pradėtas vartoti norint įvardinti buvusius karius ir jų organizacijas, kurios ypač gausiai tuo metu kūrėsi Vokietijoje, Italijoje, Austrijoje, Prancūzijoje, JAV ir kitose valstybėse, dalyvavusiose karo veiksmuose. Kombatanto juridinį statusą apibrėžia tarptautinė karo teisė ir tarptautinės konvencijos: 1899 m. liepos 29 d. ir 1907 m. spalio 18 d. Hagos bei tas

¹ Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1999, P. 635 (Toliau: Vaitkevičiūtė V.)

² Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1985, P. 253 (Toliau: Tarptautinių...)

pačias nuostatas patvirtinanti 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija ir 1977 m. birželio 8 d. priimti papildomi protokolai: 1949 m. Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) bei 1949 m. Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (II protokolas).

1993 m. liepos 7 d. Lietuvos Respublikos vyriausybė priėmė potvarkį dėl prisijungimo prie keturių Ženevos konvencijų dėl karo aukų apsaugos. Šios konvencijos Lietuvoje įsigaliojo 1997 m. balandžio 3 d. Buvo pradėtos ir Papildomų protokolų ratifikavimo procedūros. Lietuvos Respublikos Seimas 2000 m. gegužės 2 d. priėmė Ženevos konvencijų ir Papildomų protokolų ratifikavimo įstatymą³. Prie Ženevoje 1929 m. liepos 27 d. pasirašytos Konvencijos dėl elgimosi su karo belaisviais ir Konvencijos sužeistųjų ir ligonių būviui kariaujančiose kariuomenėse pagerinti, sudarytos Ženevoje tuo pačiu metu kaip aukščiau minėtoji, 1939 m. gruodžio 14 ir 21 d. buvo prisijungusi tarpukario Lietuva. Tarptautinės karo teisės požiūriu kombatantai – tai asmenys, kurie karo veiksmų metu yra ginkluotųjų pajėgų nariai, aktyviai ir tiesiogiai dalyvauja kariniuose veiksmuose⁴. Šiai kategorijai asmenų priskiriami ne tik reguliariosios kariuomenės kareiviai, bet ir nereguliariųjų karinių formuočių nariai. Pirmajai kombatantų grupei priklauso ne tik reguliariosios kariuomenės kariai, bet ir savanorių bei milicijos pajėgos, kurios yra ištrauktos į kariuomenės sudėtį. Antrąją nereguliariosios kariuomenės grupę sudaro organizuotos kariuomenės palaikymo pajėgos, partizanai ir sukilėliai bei masiniai liaudies judėjimai. Abiejų grupių asmenys patekę į nelaisvę laikomi karo belaisviais⁵.

Terminą „buvęs karys“ arba „kombatantas“ autorė taiko ne tik asmenims, kurie dalyvauja ginkluotoje kovoje, bet ir tiems, kurie kažkada dalyvavo kovose dėl Lietuvos Nepriklausomybės. Todėl Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga yra buvusių karių, susibūrusių pagal įstojimo į kariuomenę būdą savo noru, organizacija. Šis būdas buvo numatytas 1918 m. gruodžio 29 d. įstatymu „Pašaukimas savanorių į krašto apsaugą“⁶. Dabar esančioje negausioje isto-

³ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) // Valstybės žinios, 2000, Nr. 63–1909.

⁴ Ten pat, III dalis. Kariavimo metodai ir priemonės kombatantų ir karo belaisvių statusas. II skyrius. Kombatantų ir karo belaisvių statusas. 43 ir 44 straipsniai.

⁵ Ten pat, II skyrius. Kombatantų ir karo belaisvių statusas. 45 skyrius.

⁶ Lietuvos valstybės žinios, 1918.XII.29, Nr.1–3. ir 1–4.

riografijoje ši organizacija vadinama karine-visuomenine arba paramilitarine. Manytume, kad karinės-visuomeninės organizacijos statusas LKKSS netinka, nes jokia karine veikla ji neužsiėmė. Karine-visuomenine organizacija galėtume pavadinti Šaulių sąjungą, nes ji turėjo karinių tikslų ir sukuriantą struktūrą bei karininkų vadovavimą būriams. LKKSS sudarė buvę savanoriai kūrėjai, kuriuos bendrinio pavadinimu būtų galima laikyti buvusiais kariais, kurie pagal tam tikrą požymį sukuria savo organizaciją. Paramilitarinės organizacijos statusas irgi netinka apibrėžiant LKKSS. V. Vaitkevičiūtės žodyne priešdėlis para- (prie, šalia, už (ko nors) – sudurtinių tarptautinių žodžių pirmasis dėmuo, reiškiantis jų buvimą šalia ko nors, ne visišką atitikimą⁷, o Tarptautinių – para...(gr. para – prie, šalia, nuo), pirmoji sudurtinių žodžių dalis, rodanti jų buvimą šalia ko nors, nukrypimą nuo ko nors, kokį nors sutrikimą⁸. Mūsų atveju ši sąjunga nėra paramilitarinė, nes neturi požymio būti prie ko nors. Pavyzdžiui, prie Krašto apsaugos ministerijos; tačiau tokio priklausomumo nebuvo. LKKSS buvo visiškai savarankiška organizacija, veikianti pagal įstatus ir registruota remiantis įstatymu apie draugijas, priimtu 1919 m. spalio 10 d. ir naujai priimtu 1936 m. vasario 1 d.⁹ 1919 m. įstatyme rašoma, kad „1. Draugija (sąjunga, partija ir kt.) – yra susivienijimas kuopon kelių asmenų, pristačiusių kokį nors aiškų bendro darbo tikslą ir, tam tikslui atsiekti, sutartinai, tam tikrais įstatais, dirbančių“.¹⁰

Karinės organizacijos, remiantis 1936 m. Karinės tarnybos įstatymu, buvo dvi: Šaulių sąjunga¹¹, pagal Steigiamojo Seimo 1921 m. liepos 7 d. priimtą įstatymą, ir Lietuvos karininkų Ramovė¹². Šiame įstatyme netgi neminimas žodis „visuomeninė“, o kalbama tik kaip apie karines organizacijas. Galima paminėti ir Karo mokslo draugiją, kuri taip pat buvo karinė organizacija, veikusi 1923–1933 m., o po to įtraukta į Lietuvos karininkų ramovės organizaciją, bei Karo invalidams šelpti komitetą. Visos šios karinės organizacijos buvo pavaldžios krašto apsaugos ministrui arba kariuomenės vadui.

⁷ Vaitkevičiūtė V., P. 245.

⁸ Tarptautinių..., P. 363.

⁹ Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16 –1940.VI.15), Vilnius, 1996, P. 256–262. (Toliau: Lietuvos valstybės...)

¹⁰ Ten pat, P. 256.

¹¹ Lietuvos valstybės... P. 988.

¹² Ten pat, P. 992.

Remiantis aukščiau išdėstytais tarptautinės teisės aktais ir Lietuvos Respublikos įstatymais, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungą vadinsime buvusių karių organizacija. Tokių organizacijų tarpukario Lietuvoje buvo ir daugiau. Tai Lietuvos kariuomenės atsargos karininkų sąjunga, Kariuomenės pirmūnų sąjunga, Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos Nepriklausomybės atvadavime, sąjunga, Lietuvos karo invalidų sąjunga, Lietuvos laisvės kovų invalidų draugija, Vytauto Didžiojo universiteto atsargos karininkų korporacija „Ramonė“, Ekonominė Lietuvos universiteto studentų karių sąjunga ir su kai kuriomis išlygomis Kariams ligoniams globoti komitetas bei Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugija. Mūsų pateiktas terminologijos problemos sprendimas nėra baigtinis. Mokslininkų diskusija būtų labai naudinga galutiniams terminams nustatyti.

Šaltiniai ir literatūra

Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos veiklai nagrinėti buvo daugiausia naudotasi šaltiniais, kuriuos galima suskirstyti į keturias grupes.

1. Reikšmingiausi yra archyvinai dokumentai, saugomi Lietuvos valstybės centriname archyve: Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos Centro valdybos¹³ ir atskirų skyrių¹⁴ fonduose. Nors sąjunga įsikūrė 1927 m., tačiau gausiausiame Centro valdybos fonde yra ir dokumentų, datuotų 1926 m. rugsėjo–gruodžio mėn., nes tuo metu jau dirbo organizaciniai sąjungos steigimo komitetai. Buvo pasinaudota ir Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyriaus fondais¹⁵ bei „Geležinio vilko“ sąjungos bylomis¹⁶, kai kuriais Vytauto Didžiojo universiteto dokumentais¹⁷.

2. Publikuoti šaltiniai – Lietuvos valstybės teisė aktai

---

¹³ Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos Centro valdybos bylos. 1926–1940. // LCVA, F.560, Ap. 1, B.1–274.

¹⁴ Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos Tauragės skyriaus bylos. 1926–1940 m. // LCVA, F. 1495, Ap. 1, B. 1–20; Panevėžio skyriaus bylos. 1927–1940 m. // LCVA, F. 1391, Ap. 1, B. 1–13; Zarasų skyriaus bylos. 1927–1938 m. // LCVA, F. 1117, Ap. 1, B. 1–6.

¹⁵ Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyrius. // LCVA, F. 377 ir Vidaus reikalų ministerijos Kauno miesto ir apskrities Spaudos ir draugijų skyrius 1936–1940. F. 402.

¹⁶ „Geležinio vilko“ sąjunga. // LCVA, F. 394, Ap. 1 ir F.563. Ap.2.

¹⁷ Vytauto Didžiojo universitetas // LCVA, F. 631, Ap. 2, 12, 13.

(1918.II.16. – 1940.VI.15.) ir Lietuvos valstybės žinios 1919–1940. Galima paminėti Augustino Povilaičio, Valstybės Saugumo departamento direktoriaus pranešimą, kuris pavadinimu „Neramios dienos“ buvo išleistas 1996 metais Kaune¹⁸. Jame pateikti faktai apie visus ruoštus perversmus tarpukario Lietuvoje.

3. Įvairi periodika. Straipsnyje daugiausia naudojamės laikraščiais: „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Tautos valia“, „Tėvų žemė“ ir jos priedas „Savanoris kūrėjas“, „XX amžius“, „Laikas“, „Vilniaus balsas“ ir žurnalais – „Karo žinybas“, „Karo archyvas“, „Karys“, „Trimitas“, „Kardas“.

4. Atsiminimai, kurie buvo publikuoti, tačiau tai subjektyvūs šaltiniai ir atspindi ne visą organizacijos veiklą, o tik atskirus įvykius ar epizodus.

Straipsniui svarbiausi ir vertingiausi LKKSS archyvo fondai. Tik jų dėka galima tyrinėti Savanorių sąjungos veiklą. Didelis išlikusių bylų skaičius ir jose esantys dokumentai, kurie atspindi kiekvienų metų CV ir skyrių veiklą, leidžia daryti prielaidą, kad tai pakankamai objektyvūs ir informatyvūs šaltiniai. Kiti archyvo fondai tik papildoma atskirus sąjungos veiklos periodus ir padeda susidaryti bendrą vaizdą apie tuo metu priimamus valdžios sprendimus ir jų vykdymą. Yra ir nepublikuotos memuaristikos, kaip Jurgio Dragūnevičiaus atsiminimų nuotrupų, užrašytų gyvenant JAV ir dabar saugomų VD karo muziejuje.

Literatūra apie LKKSS – labai menka. Ją galima skirstyti taip pat į keturias dalis: prieškario, išeivijos, sovietmečio ir atkurtos Lietuvos. 1929 metais Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos Centro valdyba išleido knygą „Savanoris 1918–1920“¹⁹. Didžiąją knygos dalį sudaro kūrėjų savanorių, sąjungos narių atsiminimai, kurie nagrinėjama temai nėra tokie svarbūs. Ypač vertinga leidinio pabaigoje publikuota medžiaga, apimanti sąjungos kūrimosi ir pirmųjų metų veiklą. Pateikiami skyrių valdybų sąrašai ir jų darbų ataskaitos.

Išeivijoje atskirų darbų neparašyta. Užuominų apie LKKSS veiklą galima aptikti tik žurnale „Karys“ ir laikraščiuose „Draugas“, „Tėviškės žiburiai“ ir kt. Ten randamos žinios labai fragmentiškos. Tą patį galima pasakyti ir apie įvairių autorių knygose randamus

¹⁸ Povilaitis A. Neramios dienos. Kaunas, 1996. (Toliau: Povilaitis A.)

¹⁹ Savanoris 1918–1920. Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių knyga. Kaunas, 1929. (Toliau: Savanoris 1918–1920.)

faktus. Išskirti galima tik V. Statkaus knygą „Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940“²⁰, kurioje šiai organizacijai skiriamas puslapis.

Sovietmečiu apie tokią organizaciją, kokia buvo vadinama LKKSS, knygų ir straipsnių niekas nerašė. Galima aptikti jos paminėjimą E. Dirvelės knygoje „Klasių kova Lietuvoje 1926 m.“²¹, Vinco Kapsuko knygoje „Buržuazinė Lietuva“²², Andriaus Bulotos opuse „Nuo baltojo žirgo iki svastikos“²³. Gero žodžio apie savanorius šiuose darbuose nerandame. Jie vadinami fašistais arba buržuaziniais nacionalistais. Manome, kad nereikėtų ir tikėtis kitokio vertinimo sovietinėje istoriografijoje. Savanoriai buvo ta žmonių grupė, kurią vieną pirmųjų įrašė į suimamų, tremiamų ir persekiojamų sąrašą²⁴.

Dabartinėje istoriografijoje nerasime monografijų ar išsamių straipsnių, atspindinčių ir analizuojančių ilgametę Savanorių sąjungos veiklą. 1997 m. „Karo archyvo“ XIV tome buvo atspausdintas Gintauto Surgailio straipsnis „Karinės-visuomeninės organizacijos Lietuvoje 1918–1940“²⁵. Tarp kitų organizacijų yra aprašyta ir Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga. Straipsnyje pateikti pagrindiniai faktai, apimantys chronologines sąjungos egzistavimo ribas 1927–1940 metais. LKKSS kūrimąsi aprašė ir Aušra Jurevičiūtė 2000 metais²⁶. Straipsnyje nagrinėjami 1926 m. rugsėjo–gruodžio mėnesių įvykiai ir Gruodžio 17 d. perversmo išvakarėse besikurianti Savanorių sąjunga.

Tarpukario vidaus politikai nagrinėti naudojamos bendro pobūdžio knygos, išleistos prieškario Lietuvoje, išeivijoje ir dabartiniu metu. Pirmiausia reikia paminėti dvi knygas, kurios buvo skirtos dviem Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiams: pirmajam dešimtmečiui²⁷ ir dvidešimtmečiui²⁸. Įdomios faktinės medžiagos 1926–1927 m. įvykiams atskleisti randame knygoje apie Mykolą Sleževičių²⁹ bei mo-

²⁰ Statkus V. Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m. Chicago, 1986.

²¹ Dirvelė E. Klasių kova Lietuvoje 1926 metais. Vilnius, 1961. (Toliau: Dirvelė E.)

²² Kapsukas V. Buržuazinė Lietuva. Vilnius, 1961. (Toliau: Kapsukas V.)

²³ Bulota V. Nuo baltojo žirgo iki svastikos. Vilnius, 1962. (Bulota V.)

²⁴ Lietuvos gyventojų genocidas. I tomas. 1939–1941. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Vilnius, 1999.

²⁵ Surgailis G. Karinės-visuomeninės organizacijos Lietuvoje 1918–1940 // Karo archyvas XIV tomas. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 1997. (Toliau: Surgailis G.)

²⁶ Jurevičiūtė A. Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos kūrimasis // Karo archyvas XVI tomas, LR krašto apsaugos ministerija, 2000. (Toliau: Jurevičiūtė A.)

²⁷ Pirmas Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928. Kaunas, 1990. (Toliau: Pirmas Nepriklausomos...)

²⁸ Lietuva 1918–1938. Kaunas, 1990.

²⁹ Būtėnas J., Mackevičius M. Mykolas Sleževičius advokatas ir politikas. Vilnius, 1995. (Toliau: Būtėnas J.)

nografijoje apie Prezidentą Kazį Grinių³⁰. Visą nagrinėjamos temos laikotarpį apima Stasio Kuzminsko atsiminimų ir apmąstymų knyga³¹. Autorius buvo tų įvykių liudininkas, todėl pateikta nuomonė ir samprotavimai yra įdomūs ir vertingi.

Apžvelgus turtingus archyvinius dokumentus ir negausią istoriografiją, šiuo straipsniu siekiama tokių tikslų: 1. pabandyti spręsti terminologijos problemą; 2. supažindinti su buvusių karių organizacijos LKKSS struktūra ir tikslais; 3. atskleisti įvairiapusę sąjungos veiklą ir parodyti, kiek ir kokiose srityse LKKSS sprendimai darė įtaką vidaus politikai; 4. supažindinti su LKKSS narių veikla opozicijoje; 5. iškelti asmeninės kūrėjų savanorių iniciatyvos svarbą sprendžiant valstybei svarbius klausimus.

Organizacijos kūrimasis Lietuvos Respublikos parlamentarizmo saulėlydyje

Rinkimus į III Seimą krikščioniškasis blokas – Krikščionių demokratų, Darbo federacijos ir Ūkininkų sąjunga – pralaimėjo. Jos gavo tik 30 mandatų iš 85, o turėjo 40 iš 78³². Daugumą Seime sudarė valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai. Nors priimant svarbius sprendimus šios daugumos nebeužtekdavo ir reikdavo blokuotis su tautinėmis mažumomis – žydais, lenkais ar vokiečiais. Naujasis Seimas susirinko birželio 2 d., o birželio 7 d. buvo išrinktas naujas Respublikos Prezidentas dr. Kazys Grinius. Jis tuojau pavedė Mykolui Sleževičiui suformuoti vyriausybę.

Naujoji M. Sleževičiaus vyriausybė buvo sudaroma iš Seime daugumą gavusių partijų: valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų. Tautininkai, gavę tris vietas Seime, nesutiko įeiti į vyriausybę, nors Ministras pirmininkas juos ir kvietė. Naujoje vyriausybėje socdemai gavo du ministrų portfelius – vidaus reikalų ir švietimo. M. Sleževičiaus ministrų kabinetas turėjo vieną esminę silpnybę, socialdemokratai buvo sutikę dirbti joje tik laikinai – vos 6 mėnesius. Savanoris kūrėjas gen. št. plk. lt. Kazys Škirpa, pagal partinę priklausomybę – valstietis liaudininkas, rašė: „tai reiškė, kad jiems ne tiek rūpėjo krašto valdymas, kiek savo partinės nekaltybės išsaugojimas bei populiaru-

³⁰ Ilgūnas G. Kazys Grinius. Vilnius, 2000. (Toliau: Ilgūnas G.)

³¹ Kuzminskas S. Atsiminimai ir svarstymai. Vilnius, 1992. (Toliau: Kuzminskas S.)

³² Pirmas Nepriklausomos..., P. 136.

mo darbininkijos sluoksniuose išlaikymas.³³ Ministras pirmininkas buvo nepatenkintas savo patrnerių neryžtingumu, bet kaip demokratas turėjo skaitytis su Seimo rinkimų rezultatais. M. Sleževičius ramino save ir partijos kolegas, jog po 6 mėnesių, jei socdemai pasitrauks, bus galima vyriausybę pertvarkyti ir įtraukti į ją tautininkus bei rikdemiškų partijų atstovus.

Koalicinės vyriausybės darbai ir Seimo priimami įstatymai kėlė opozicijos, kurią daugiausia sudarė krikdemiškos partijos, nepasitenkinimą. Valstiečiai liaudininkai ypač sparčiai ėmėsi įgyvendinti demokratines laisves. Skubiai, be paruoštų administracinių potvarkių, buvo panaikinta karo padėtis, atšaukti susirinkimų ir spaudos laisvę varžantys įstatymai, paskelbta amnestija, pradėta ruošti policijos ir kariuomenės reforma bei programa atskirti Valstybę nuo Bažnyčios, o visame krašte organizuojamas laisvamanių judėjimas. Spartūs demokratiniai pertvarkymai atvėrė duris ir atrišo rankas visiems, kurie norėjo naudotis suteiktomis laisvėmis kaip išmanė, nevengiant aštros kritikos valdančiajai daugumai. Ne tik krikščioniškoji opozicija, bet ir komunistai turėjo plačią dirvą destruktiviai veiklai. Vincas Kapsukas apie to meto komunistų veiklą rašė: „Savo padėčiai pagerinti darbininkai skelbia streikus. Kaune vyksta kelios dešimtys streikų.“³⁴ Socdemų organizuojamuose streikuose ir mitinguose vis dažniau vadovavimą perimdavo komunistų partija. O socialdemokratas Vincas Čepinskis per kelis mėnesius „Pochodnios“ draugijai leido „pagal demarkacijos liniją įsteigti 60 lenkiškų mokyklų, t. y. daugiau negu iki tol jų buvo atidaryta per visus aštuonerius Nepriklausomybės metus.“³⁵ Dosnus buvo ministras ir kitiems: žydams jis leido įsteigti aukštesniąją komercijos mokyklą, keletą vidurinių mokyklų ir žydų operos studiją, Lietuvos stačiatikių vyskupijos tarybai – organizuoti dvejų metų kursus kandidatams į stačiatikių kunigus parengti³⁶. Opozicija šiuos vyriausybės veiksmus aiškino ne kaip kultūrinės autonomijos palaikymą, o privilegijų teikimu³⁷, protegavimu, žodžiu, – ant-
raja polonizacija³⁸. Tokie veiksmai ypač piktno, kai tuo metu Vilniuje lenkai varė nežabotą lietuvių lenkinimo politiką. Tuo metu opozi-

³³ Būtėnas J. P. 195.

³⁴ Kapsukas V. P. 44.

³⁵ Kokia turi būti mokykla // Lietuvos žinios, 1926 m. lapkričio 22 d.

³⁶ Švietimo ministro įsakymas // Ten pat, 1926 m. lapkričio 19 d., gruodžio 4 d.

³⁷ Bistras L. Privilegijų politika // Rytas, 1926 m. spalio 27 d.

³⁸ Gira L. Antroji Lietuvos polonizacija // Ten pat, 1926 m. spalio 15 d.

cijoje atsidūrę krikdemai savo veiklą suprato kaip „besąlyginę griau-
namųjų jėgų subūrimo sąvoką.“³⁹ „Mes arba niekas“ – taip krikde-
miškojo bloko atstovų buvimą opozicijoje apibūdina amžininkas, vals-
tietis liaudininkas Stasys Kuzminskas⁴⁰. Krikdemas Juozas Purickis
III Seimo laikotarpį vadina liberališkąja era, kai „<...>kova dėl pa-
saulėžiūros, susimaišiusi su politine kova, visiškai suskaldė lietuvių
tautą.“⁴¹

Tokioje sudėtingoje politinėje situacijoje prasidėjo Savanorių
sąjungos kūrimosi procesas. Nors pati idėja kurti sąjungą gimė anks-
čiau, dar 1925 m., minint Didžiojo Vilniaus Seimo 20 metų sukak-
tį⁴². O 1926 m. balandžio mėn. 22 d. Šaulių sąjungos žurnale „Trimi-
tas“ buvo atspausdintas straipsnelis „Savanorio laiškas“, kurio auto-
rius siūlė vėl savanoriams susiorganizuoti, prisiminti savo pasišventi-
mus ir perduoti juos jaunajai kartai, nes visuomenėje kyla reikalas
vėl ginti Lietuvą prieš naujus lenkų puolimus ir vaduoti Vilnių⁴³. Rug-
sėjo 5 d. vienu metu trijose vietose – Kaune, Šakiuose ir Joniškėlyje
– įvyko savanorių susirinkimai, kuriuose nuspręsta kurti sąjungą. Į
iniciatyvinės grupės pasitarimą Kaune susirinko 61 savanoris ir nuta-
rė, kad „<...>yra reikalinga atskira savanorių organizacija dėl eko-
nominių, istorinių bei tautinių motyvų, kad toji organizacija turi ap-
imti visą Lietuvos plotą ir kartu sujungti visus savanorius ir kad to-
kios organizacijos centras turi būti Lietuvos sostinėj su atskirais sky-
riais provincijoje.“⁴⁴ Buvo sudaryta 7 narių komisija įstatams rengti.
Ją sudarė: pirmininkas Vladas Girštautas, pavaduotojas Jurgis Kiau-
nis, sekretorius Mykolas Lazauskas, nariai – plk. Petras Bizokas, Liu-
das Vailionis, Karolis Dineika, kandidatas Vincas Girskis⁴⁵. Jie turė-
jo per dvi savaites susisiekti su Šakių ir Joniškėlio savanoriais ir kar-
tu parengti įstatų projektą. Tą pačią rugsėjo 5 dieną savanoriai Anta-
nas Šukys, Vincas Jurgila, Antanas Kibirkštis ir Kazys Matulevičius,
jau nuo vasaros brandinę mintį kurti sąjungą, sušaukė Šakių savano-
rių suvažiavimą, pavadinę jį „Pirmuoju Lietuvos kariuomenės savano-
rių suvažiavimu“. Atvyko 100 savanorių, kurie išrinko organizaci-

³⁹ Kuzminskas S. P.84.

⁴⁰ Ten pat, P. 85.

⁴¹ 10 metų Nepriklausomos Lietuvos. /Vygandas- Purickis J. // Vasario 16 d. Kaunas, 1928.

⁴² Savanoris 1918–1920, P. 197.

⁴³ Savanorio laiškas // Trimitas, 1925, Nr. 15, P. 487.

⁴⁴ Protokolas savanorių iniciatyvinės grupės pasitarimo, įvykusio 1926 m. rugsėjo 5 d. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 103, L. 37.

⁴⁵ Ten pat.

nį komitetą, į kuri įėjo plk. Vincas Grigaliūnas-Glovackis, plk. ltn. Pranas Kaunas, Leonas Račiūnas, Kazys Matulevičius ir Vincas Jurgila⁴⁶. Šiam komitetui buvo pavesta suorganizuoti visos Lietuvos savanorius ir sušaukti suvažiavimą Kaune. Įstatų projektui parengti šakiečiai sudarė tokią komisiją: Antanas Šukys, Vincas Jurgila, Jonas Krikštolaitis, Antanas Kavaliauskas ir Pranas Špakauskas. Joniškėlyje tuo metu susirinko 400 Lietuvos Vasaros rytų partizanų ir savanorių, kurie taip pat pritarė sąjungos kūrimo idėjai. Bendri sąjungos kūrimo darbai prasidėjo rugsėjo 9 d., kada buvo sušauktas Kauno ir Šakių organizacinių komitetų posėdis. Jame buvo nutarta skubiai kurti skyrius kitose apskrityse, kad būtų spėta sušaukti visuotinį savanorių suvažiavimą Kariuomenės dieną, lapkričio 23-ąją. Apie sąjungos kūrimą buvo paskelbta laikraščiuose, ir procesas prasidėjo: rugsėjo 15 d. buvo įsteigti Kėdainių, rugsėjo 26 d. – Panevėžio, rugsėjo 27 d. – Šaulių, spalio 3 d. – Raseinių, spalio 10 d. – Vilkaviškio, spalio 17 d. – Rokiškio ir Marijampolės, spalio 31 d. – Tauragės, spalio 31 – Trakų, lapkričio 1 d. – Kretingos, lapkričio 5 d. – Telšių, lapkričio 7 d. – Ukmergės ir Seinų, lapkričio 10 d. – Utenos skyriai⁴⁷. Per du mėnesius buvo įsteigta 17 sąjungos skyrių, išsibarsčiusių po visą Lietuvą. Toks spartus savanorių organizacinis darbas sukėlė nemažą rezonansą spaudoje ir visuomenėje. Jau rugsėjo 25–26 d. pasirodė pirmieji straipsniai valstiečių liaudininkų laikraštyje „Lietuvos žinios“ apie besiorganizuojančius savanorius: „Kas yra tas savanorių globėjas p. Glovackis“ ir „Kortas atidengus“⁴⁸. Pastarajame buvo rašoma, kad „<...>Lietuva – ne Italija ir savanoriai krikdemų politikos nevykdys“⁴⁹. Nuo valstiečių liaudininkų neatsiliko ir socialdemokratai. Jų laikraštis „Socialdemokratas“ rašė: „<...>krikščionys demokratai, bandydami įtraukti į partijų kovą pačią kariuomenę <...> gavo atlyžti <...> klerikalų protas ima skubotai ieškoti sau naujų talkininkų, burti jėgas. Ta prasme ir kaipo vieną paskutiniųjų reakcijos bandymų tenka įvertinti jų dabar iškeltą obalsį organizuoti savanorius“⁵⁰. Tą faktą, kad krikdėmai organizuoja savanorius netiesiogiai patvirtina ir sąjungos kūrimo iniciatyviniuose suvažiavimuose daly-

⁴⁶ Savanoris 1918–1920, P. 200.

⁴⁷ Ten pat, P. 219–241.

⁴⁸ Kas tas savanorių globėjas p. Glovackis. // Lietuvos žinios, 1926 m. rugsėjo 25 d. Nr. 220 ir Kortas atidengus // Ten pat, 1926 m. rugsėjo 26 d. Nr. 221.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Reakcija ruošiasi aktingai kovai // Socialdemokratas, 1926 m. rugsėjo 30 d. Nr. 39.

vausiųjų sąrašai. Beveik be išimties visuose savanorių suvažiavimuose dalyvavo krikdemiškųjų partijų ar organizacijų nariai, kai kuriuose – net ir Seimo atstovai. Pavyzdžiu galėtų būti Šakių ir Panevėžio steigiamieji suvažiavimai. Šakiuose dalyvavo Lietuvos katalikų moterų draugijos atstovė, Lietuvos ūkininkų sąjungos narys A. Duoba, „Pavasario“ sąjungos atstovas, Lietuvos darbo federacijos narys Jonas Mačiulaitis ir kt.⁵¹, o Panevėžyje – „<...> pašalintas iš kariuomenės plk. Pranas Tamašauskas, burmistras Tadas Chodakauskas, krikdemų vardu – kun. Razočka, Ūkininkų sąjungos – kun. Grodys ir kiti, „Pavasarininkų“ ir „Ateitininkų“ vardu – Grigailiūnas“⁵². Abiem suvažiavimams pirmininkavo plk. ltn. V. Grigaliūnas-Glovackis, kurį spauda taip aštriai puolė ir ne be reikalo. Jis buvo vienas Lietuvos kariuomenės kūrėjų ir aktyvus savanorių sąjungos organizatorius bei naujojo laikraščio „Tautos valia“ redaktorius. Reikia pripažinti, kad organizaciniame sąjungos darbe plk. ltn. V. Grigaliūnas-Glovackis nuveikė daug. Beveik visi steigiamieji suvažiavimai provincijoje vyko jam pirmininkaujant ar bent dalyvaujant. Tai buvo ne vien jo iniciatyva, bet ir organizacinio komiteto sprendimas. Kadangi politinė situacija buvo pakankamai įtempta ir savanorių susirinkimuose prasidėdavo politinių debatų ir nesutarimų, buvo nuspręsta iš centro į provinciją siųsti po vieną atstovą sąjungos tikslams aiškinti. Savanorių sąjungos tikslus nubrėžė „Tautos valios“ pirmojo numerio vedamasis. Jame buvo rašoma, kad „Bolševikiškieji „darbininkų atstovai“, visokios profsąjungos ir komječeikos [komunistų kuopelės – A. J.] ruošia tėvynei kruviną galą. Pilsudskis vėl taikosi smogti peiliu Lietuvos nepriklausomybei. <...> Senosios gvardijos darbai nenu-dirbti. Dėl to ji šiandien telkiasi krūvon, steigia Savanorių sąjungą, kad savoje šeimoje apsvarščius, kas reikia daryti. Savanorių širdys nujaučia Tėvynei gresiantį pavojų. Kyla Lietuvos milžinų gvardija. Vyrs į vyrą, šimtų šimtai telkiasi jie savo sąjungon. Skersai kelio jiems gali stoti tik tie, kam Lietuvos gerovė ir laisvė nerūpi“⁵³. Krikščionių demokratų paramą steigiant Savanorių sąjungą parodo ir Darbo federacijos frakcijos Seime pateiktas įstatymo projektas dėl buvusiems savanoriams leidimo nemokamai važiuoti Lietuvos geležinkeliais, jei

⁵¹ Skyrių protokolų nuorašai. Šakių steigiamojo suvažiavimo protokolas 1926 m. rugsėjo 5 d. // LCVA. F. 560, Ap. 1 B. 2, L. 47.

⁵² Ten pat, Panevėžio apskrities steigiamojo savanorių suvažiavimo, įvykusio 1926 m. rugsėjo 26 d., protokolas. L. 45.

⁵³ Senoji gvardija // Tautos valia, 1926 m. spalio 23 d. Nr. 1.

jie važiuos organizacijos reikalu. Prie projekto buvo pridėtas raštas, kuris nusakė įstatymo svarbumą, nes „<...>iš oro ir viduje priešai rengia Lietuvos Nepriklausomybės mirtį <...>. Nepaprastu greitumu savanoriai susibūrė į organizuotas eiles, kad budėti <...> Tėvynės laisvės sargyboje“⁵⁴. Laikraštis „Socialdemokratas“ aštriai kritikavo savanorių kuriamą organizaciją ir vadino ją fašistine, remiamą ne tik „susibankrutijusio kademų [krikdemų – A.J.] bloko“, bet ir tautininkų. Tautininkų valdybos narys advokatas Liudas Noreika Raseiniuos 1926 m. rugsėjo 19 d. per savo paskaitą pareiškė, kad gresia bolševizmo pavojus, o jam pašalinti, kaip ir Italijoje, reikia suorganizuoti sveiką elementą ir nebūtinai į fašistų organizaciją. Laikraštis mano, kad gal ta organizacija yra kademų proteguojami savanorių būriai⁵⁵. Panašias žinias randame ir Politinės policijos agento ltn. Petro Biržio (slapyvardis Rytas) pranešimuose. Viename jų rašoma, kad „Lietuvos fašistų organizatoriai [M. Krupavičius, L. Bistras, P. Karvelis, A. Endziulaistis, Z. Starkus, A. Stulginskis ir kiti⁵⁶ – A. J.] dabar visą dėmesį nukreipė į savanorius ir studentus, savanorių organizavimą ir prisisavinimą. Visi savanoriai skaito „Rytą“. Jie daro suvažiavimus, organizuojasi ir ketina siųsti į savo savanorių seimą. Tas seimas būsiąs sprendėjas Lietuvos likimo. <...> Jų fašistų užduotis suprovokuoti savanorių seimo pusėn ir taipogi paimti su savimi studentiją, kurioje yra didelis nuošimtis tautininkų ir ateitininkų, <...>reikalui esant jie [studentija – A. J.] susivieniję su būsimu savanorių seimu padarytų fašistinį perversmą Lietuvoje ir paimtų valdžią nuo dabartinių ministrų“⁵⁷. Įvairūs šaltiniai leidžia daryti prielaidą, kad Savanorių sąjunga buvo kuriama ne tik įstatuose numatytiems tikslams pasiekti, bet ir kaip opozicijos atrama perimant valdžią.

Besikurianti Savanorių sąjunga skelbėsi esanti apolitinė, bet jos sprendimai ir darbai rodė ką kita. Organizacinio komiteto Centro valdyba aštriai reaguodavo į kiekvieną komunistų išsišokimą bei vyriausybės priimamus sprendimus, kurie, jų manymu, kenkė Lietuvos nepriklausomybei. 1926 m. lapkričio 7 d. Kaune įvyko savanorių organizacinių komitetų atstovų suvažiavimas, kuriame dalyvavo 41

⁵⁴ Vedamasis // Ten pat, 1926 m. lapkričio 10 d. Nr. 3, P. 4.

⁵⁵ Fašistai nori praryti Lietuvą // Socialdemokratas, 1926 m. spalio 14 d. Nr. 41.

⁵⁶ Fašistinis judėjimas kariuomenėje. 1926 m. rugpjūčio–gruodžio mėn. // LCVA. F. 378, Ap. 5, B. 1040, L. 17.

⁵⁷ Iš kariuomenės gyvenimo ir fašistų judėjimo. // Ten pat, L. 18.

atstovas iš Alytaus, Biržų ir Pasvalio, Kauno, Kėdainių, Marijampolės, Raseinių, Rokiškio, Seinų, Šakių, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Traukų ir Vilkaviškio⁵⁸. Buvo išrinkti organizacinio komiteto Centro valdybos 7 nariai ir 3 kandidatai. Garbės nariu išrinktas A. Smetona. Suvažiavimas priėmė nutarimus dėl dabartinės padėties ir įpareigojo Centro valdybą parengti rezoliuciją vyriausybei. Lapkričio 11 d. rezoliucija buvo įteikta Ministrui pirmininkui ir spaudai. Ji skelbė: „Savanorių organizacinė CV, pildydama savanorių organizacinių komitetų suvažiavimo nutarimą, turi garbės atkreipti vyriausybės dėmesį į sekantį: <...> savanoriai negali nutylėti apie tuos liūdnius faktus, kurie pasireiškia dabartiniu metu Nepriklausomoje Lietuvoje. 1) Š. m. lapkričio 7 d. svetimas Lietuvai komunistinis gaivalas, tyčiodamasis iš mūsų tautos idealų, iškabino Kaune įvairiose vietose vėliavas, kurių kruvina fone įstatė Lenino, rusų ir visų tautų laisvės smaugėjo, paveikslą. 2) Lietuvos vyriausybė, nepaisant persekiojimų ir uždarymų lietuvių mokyklų mūsų amžinų priešų lenkų okupuotoje Lietuvoje, atidaro ir remia lenkiškas mokyklas kai kur netose vietose, kur atidarytoji lenkiška mokykla turi tikslo ne šviesti, bet ištautinti lietuviškai kalbančių šeimynų vaikus. Pažymėti reiškiniai kenkia lietuvių tautos dvasiai, Lietuvos nepriklausomybės ideologijai. Mes, savanorių atstovai, su širdgėla primename vyriausybei, kad tokie apsišėkimai kraštui yra labai pavojingi, pražūtingi Lietuvos nepriklausomybei, dėl kurios savanoriai yra kovoję.“⁵⁹ Nesulaukę reakcijos į šią rezoliuciją, savanoriai ėmėsi kitokių veiksmų savo nepasitenkinimui išreikšti. Jie energingai įsijungė į studentų savanorių organizuojamą demonstraciją. Tuo metu universitete mokėsi nemažai savanorių, kurie buvo aktyvūs lapkričio 21 d. demonstracijos organizatoriai ir dalyviai. Tai plk.V. Grigaliūnas-Glovackis ir Jonas Karutis – dviejų Vyčio kryžiaus ordinų kavalieriai, mjr. Juozas Tomkus, mjr. Jonas Petraitis – Vyčio kryžiaus ordino kavalieriai, Antanas Koncė, Juozas Vaitkevičius, lt. Antanas Rukša, lt. Jonas Andriūnas, lt. Algirdas Sliesoraitis – LKKSS CV įždininkas ir korporacijos „Neo Lithuania“ pirmininkas. Demonstraciją rengė studentai ateitininkai ir neolituaniai. Laikraščiai „Tautos valia“ ir „Rytas“ specialiais skelbimais kvietė žmones į šį politinį mitingą bei demonstraciją prieš vyriausybės vykdomą politiką. Lapkričio 21 d. demonstracijai leidimo studentai negavo. Po mitingo, Liaudies namuose, jie turėjo išsiskirs-

⁵⁸ Savanoris 1918–1920, P. 204.

⁵⁹ Ten pat.

tyti ir neiti į Karo muziejaus sodelį, kaip buvo planuota. Mitinguotojai šiam valdžios sprendimui pasipriešino ir iš senamiesčio nužygiavo Karo muziejaus link. Buvo iššauktos gausios raitosios ir pėsčiosios policijos pajėgos ir susidorota su demonstrantais. Tokie policijos veiksmai sukėlė didžiulį visuomenės nepasitenkinimą ir pasipiktinimą vyriausybės veiksmais. Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos organizacinio komiteto Centro valdyba sureagavo žaibiškai. Lapkričio 22 d. CV nariai: pirmininkas – ats. plk. lt. Antanas Zubrys, nariai – Kazys Matulevičius, A. Sliesoraitis, J. Elisonas, J. Kiaunis, Kazys Bieliūnas ir J. Pautienius – priėmė protestą, kuriame buvo rašoma: „<...> kuomet vyriausybė į savanorių protestą nerado reikalo atkreipti dėmesio, š. m. lapkričio 21 d. valstybiniai ir tautiniai nusistačiusioji Lietuvos universiteto studentija, kurios tarpe randasi daug karių – savanorių, mėgino dar kartą priminti vyriausybei ir visuomenei, kad panašūs reiškiniai yra žalingi ir pražūtingi mūsų nepriklausomybei – vyriausybė, paneigdama studentiją, kartu ir mūsų savanorių idealus, pavartojo niekur nepateisinamas brutalias pajėgas, smurtą ir išniekino mūsų tautos šventovę – Karo muziejų“⁶⁰. Studentų demonstracija buvo tartum visuomenės nuotaikų patikrininkas prieš orgnizuojamą Gruodžio 17 d. perversmą. Susidorojimas su demonstracija, kurioje dalyvavo ir studentai-savanoriai, besikuriančiai organizacijai buvo smarkus valdžios smūgis, o opozicijai – tik dar vienas pretekstas suaktyvinti savo veiklą. Savanoriai buvo ta jėga ir autoritetas, kuriuo pasitikėjo ir gerbė visuomenė. Gruodžio 17 d. perversmo organizatoriai Savanorių sąjungą vertino kaip stiprią karinę paramą vietose, jei prasidėtų pilietinis karas. Organizuojant ir įvykdant perversmą dalyvavo beveik vien karininkai savanoriai. Slaptąją karininkų sąjungos valdybą sudarė savanoriai kūrėjai: pirmininkas – gen. št. plk. Vladas Skorupskis, plk. Antanas Mačiūka (1939–1940 m. buvęs LKKSS pirmininkas), mjr. Ignas Slapšys, kpt. Juozas Matulevičius, kpt. Antanas Steponaitis. Kiekvienoje Kauno įgulos karinėje dalyje veikė trijulės perversmui organizuoti. Joms vadovavo karininkai, kūrė Lietuvos kariuomenę. Aktyvus perversmo dalyvis buvo DLK 2 pėstininkų pulko vadas plk. J. Petruitis⁶¹. Gruodžio 17 d. perversmas buvo organizuojamas buriant platų, opozicijai palankių, visuomenės grupių spektrą: karininkus – krikdemiškos ir tautininkiškos

⁶⁰Jurevičiūtė A. P.143.

⁶¹Iš kariuomenės gyvenimo ir fašistų judėjimo. 1936 m. rugpjūčio–gruodžio mėnuo // LCVA. F. 378, Ap. 10, B. 1040, L. 23.

pakraipos, studentus – neolitanus ir ateitininkus bei savanorius. Vienas iš perversmo organizatorių plk. V. Grigaliūnas-Glovackis savo atsiminimuose iševijoje rašė, kad ruošiantis 1926 m. gruodžio 17 d. įvykiams, buvo sukelta visa Lietuva⁶². Tai buvo tiesa. Nes visoje Lietuvoje buvo sukurti savanorių sąjungos skyriai⁶³, Šaulių sąjunga buvo kovinės parengties⁶⁴, studentai demonstravo savo nepasitenkinimą vyriausybė.

Po perversmo praslinkus dviem dienoms, gruodžio 19 d. įvyko savanorių suvažiavimai Kaune, Marijampolėje, Seinuose, Telšiuose ir Vilkaviškyje. Susirinkimuose apskričių viršininkai aiškino savanoriams apie gruodžio 17 d. įvykius ir jų reikšmę valstybei. Džiaugsmingai buvo sutinkama žinia apie naujos vyriausybės suformavimą ir Prezidento išrinkimą. Savanoriai dėkojo Lietuvos karininkijai, apgynusiai nuo bolševikų ir lenkų pavojaus, ir žadėjo toliau stovėti Lietuvos nepriklausomybės sargyboje. Susirinkimas Kaune buvo ypatingas, nors savanorių susirinko nedaug ir buvo nutarta atidėti suvažiavimą, tačiau visi kažko laukė (tuo metu vyko Nepaprastoji Seimo sesija, kurioje buvo renkamas Prezidentas), o po kiek laiko atvyko karininkas ir pranešė, kad Seimas išrinko A. Smetoną Prezidentu⁶⁵. Entuziastingasis sąjungos kūrimo procesas buvo baigtas 1927 m. sausio 6–7 d., kai įvyko steigiamasis Savanorių sąjungos suvažiavimas. Jis pradėjo sudėtingą ir nelengvą sukurtos organizacijos įsitvirtinimo visuomenėje ir numatytų darbų įgyvendinimo etapą. Sąjungai ir jos nariams jis atnešė ne tik pasididžiavimą nuveiktais darbais, bet ne mažiau rūpesčių, nusivylimų dėl valdžios požiūrio į savanorius ir nesibaigiančios jų kovos dėl Vilniaus grąžinimo ir Klaipėdos problemos sprendimo. Netekus šių svarbių Lietuvai žemių, pabandyti politinėmis priemonėmis apginti tai, kas dar liko.

LKSS veiklos principai ir struktūra

Lietuvos savanorių kūrėjų sąjungos steigiamasis suvažiavimas, arba kongresas, dėl įvairių politinių įvykių buvo atidėliojamas nuo lapkričio 23 d. ir įvyko 1927 m. sausio 8–9 d. Kaune. Jame dalyvavo Prezidentas A. Smetona, mjr. Antanas Merkys, gen. lttn. Vladas Nage-

⁶²Jurevičiūtė A. P. 144.

⁶³Savanoris 1918–1920, P. 219–241.

⁶⁴Būkime pasirengę // Socialdemokratas, 1926 m. gruodžio 2 d. Nr. 48; LKSS Tauragės skyriaus Valdybos posėdžio protokolas Nr. 14. 1927 m. gruodžio 31 d. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 2, L. 155; Gruodžio 17 d. 1926–1929. Kaunas, 1929; Plk. Teodoras Daukantas buvo aktyvus perversmo dalyvis ir tuo metu Šaulių sąjungos Centro valdybos pirmininkas.

⁶⁵Kauno skyriaus protokolas 1926 m. gruodžio 19 d. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 2, L. 21.

vičius, plk. Julius Čaplikas, gen. Silvestras Žukauskas, plk. Povilas Plechavičius, mjr. Jonas Motiejūnas-Valevičius ir kiti aukštieji kariškai savanoriai bei 107 atstovai iš skyrių. Kongresą atidarė sąjungos Organizacinio komiteto centro valdybos pirmininkas plk. ltn. A. Zubrys. Buvo išrinkta sąjungos Centro valdyba: plk. J. Čaplikas – pirmininkas, K. Matulevičius ir A. Endziulaitis – vicepirmininkai, A. Šliesoraitis – išdininkas, K. Germanas ir A. Kažukauskas – sekretoriai, J. Kiaunis M. Gaidelis, V. Čėpla, A. Pranculis, J. Pautienius, A. Čėsna, J. Matulionis, K. Savickas ir V. Kurkauskas – nariai. Į revizijos komisiją buvo išrinkti 3 nariai – S. Chaleckis, P. Pilkauskas ir E. Miškinis. Garbės teismą sudarė taip pat 3 nariai – A. Žilinkas, T. Chodakauskas ir J. Bulota. Sąjungos įstatus rengė organizacinė Centro valdyba pagal Šakių skyriaus parengtą projektą ir vadovaujantis I pasaulinio karo dalyvių sąjungos įstatais, kiek jie atitiko Lietuvoje kuriamos sąjungos sąlygas ir idėjas. Parengtieji įstatai buvo priimti kongrese ir skelbė šiuos sąjungos tikslus: a) saugoti ir ginti Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę, b) kelti ir ugdyti tautinę lietuvių sąmonę, c) gerinti savo narių ekonominę būklę, d) rūpintis Lietuvos karžygių atminimo pagerbimu. Remiantis šiais įstatais, sąjunga numato tokias savo veiklos gaires: a) stiprina krašto pajėgas ir jei Tėvynė atsidurtų pavojuje, organizuotai stoja jos ginti, papildydama aktyvių kovotojų gretas, b) ruošia ir miklina savo narius karo srities dalykuose ir propaguoja sportą, c) steigia ir laiko knygynus, skaityklas, <...> propaguoja tautines dainas, šokius ir žaidimus, leidžia ir platina knygas, laikraščius, atsišaukimus ir kt.<...>, d) steigia ir laiko ekonomines įmones <...>, e) rūpinasi savo narių teisių gynimu ir jiems prideramų teisių išrūpinimu, narių gerovės stiprinimu, apdrausdama gyvybę, duoda pašalpas ir paskolas senatvėje, nelaimėje ir ligoje, f) steigia ir laiko spaudos informacijų ir patarimų biurus⁶⁶.

Sąjungos įstatai, priimti 1927 metais, keitėsi dar du kartus: 1931 m. keičiamas pavadinimas – Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga; 1936 m. buvo perregistruojamos visos Lietuvoje veikusios organizacijos. Visi šie pasikeitimai buvo susiję su vidaus politikos ypatumais. Savanorių sąjungos tikslai atitiko savanorių lūkesčius, norus ir reikalavimus. Svarbiausias organizacijos tikslas išliko toks pat kaip ir 1918–1920 m. savanoriams stojant į Lietuvos kariuomenę – ginti Tėvynę. Kitas ne mažiau svarbus darbas, kurį nu-

⁶⁶Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos įstatai. 1927 m. vasario 2 d. (registracijos VRM data) // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 3, L. 290.

matė savo organizacijai savanoriai – tai patriotinis auklėjimas, tik pabaigoje iškeliami ekonominiai ir savanorių gerovės klausimai. Toks tikslų formulavimas leidžia teigti, kad tai buvo labai patriotiškai nusiteikusių, visada pasiaukoti tėvynės labai pasirengusių ir sąmoningų piliečių organizacija.

Savanorių sąjunga susidėjo iš aktyvių narių – Lietuvos kariuomenės savanorių, kurių statusas buvo apibrėžtas Lietuvos įstatymais, narių rėmėjų – visų, kurie pritaria sąjungos tikslams, ir garbės narių – garbingų Lietuvos piliečių, kurie žodžiu, darbu arba ginklu yra prisidėję prie kovų, vedamų už Lietuvos nepriklausomybę, ir ypatingais darbais sąjungai pasižymėję asmenys⁶⁷. Pirmaisiais sąjungos gyvavimo metais garbės nariais buvo išrinkti: arkivyskupas Pranas Karevičius, dr. Jonas Basanavičius, prelatas Jonas Mačiulis-Mairoinis, Martynas Jankus, dr. Jonas Šliūpas, gen. Jonas Bulota, Antanas Smetona ir Augustinas Voldemaras⁶⁸. 1933 m. balandžio 23 d. sąjungos Centro valdybos plenumas vienbalsiai pripažino gen. št. plk. Kazį Škirpą pirmuoju Lietuvos savanoriu ir išrinko sąjungos Garbės nariu. 1937 m. tokia pat garbė buvo suteikta gen. Silvestrui Žukauskui, o 1939 m. – dr. Kaziumi Griniui ir div. gen. Stasiui Raštikiui.

Sąjungą sudarė skyriai, suskirstyti pagal administracinius vienetus. Vyriausiasis sprendžiamasis organas – skyrių atstovų suvažiavimas, šaukiamas kartą per metus. Suvažiavimas išrinkdavo penkių narių valdybą, 3 narių revizijos komisiją ir 3 narių Garbės teisimą. Tarp suvažiavimų dirbo 15 asmenų Centro valdyba. Į atstovų suvažiavimą rinkdavo 1 atstovą nuo 20 [nuo 1936 m. 1 nuo 30 – A. J.] savanorių. Jei skyriuje buvo mažiau kaip 20 narių – siūsdavo 1 asmenį. Sąjungos nariai mokėjo stojamąjį ir nario mokesťį. Sąjungos struktūra leidžia daryti išvadą, kad tai buvo demokratiškumo principais besivadovaujanti organizacija. Visi valdžios organai buvo renkami ir atsiskaitydavo kiekvienais metais. Sąjungos nariai turėjo sprendžiamąjį balsą skyrių suvažiavimuose, o visuotiniuose suvažiavimuose jis jį patikėdavo kolegai, kurį išrinkdavo to skyriaus atstovu (atstovais). Atstovai turėdavo atsiskaityti apie savo darbą sąjungos suvažiavimuose: kas buvo svarstyta, kokie priimti nutarimai, ar įvykdė skyriaus jam patikėtus darbus. Archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad nebuvo toleruojami tie nariai, kurie šio reikalavimo neįvykdėdavo.

⁶⁷Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos įstatai. 1927 m. vasario 2 d. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 3, L. 290.

⁶⁸Savanoris, P. 207.

Poperversminis laikotarpis. Sajungos veikla 1927–1932 m.

Poperversminis metas buvo sudėtingas ne tik Lietuvai, bet ir Savanorių sąjungai. Tik susikūriusioje organizacijoje buvo įvairioms partijoms priklausantys ar prijaučiantys žmonės. Daugumą sudarė krikdemiškos ir tautininkiškos orientacijos, bet buvo ir valstiečių liaudininkų ir net socialdemokratų. Stojimas į sąjungą vyko ne partiniu principu, o vienijo vieno likimo asmenis – Nepriklausomybės kovų savanorius. Dalis sąjungos narių dažnai dalyvaudavo neteisėtuose veiksmuose prieš esamą valdžią. Tai vyko per visą sąjungos gyvavimo laikotarpį ir ne vienam savanoriui teko pasėdėti kalėjime ar būti ištremtam iš gyvenamos vietos.

1927 m. kovo 14–15 d. buvo bandoma įvykdyti valstybės perversmą, panašų į 1926 m. gruodžio 17 d. Jam vadovavo Seimo valstiečių liaudininkų frakcijos narys dr. Juozas Pajaujis, „Lietuvos žinių“ redaktorius Jonas Strimaitis ir keletas studentų. Sukilimą neoficialiai rėmė ir valtiečių liaudininkų partijos CK nariai – M. Sleževičius, K. Grinius ir Felicija Bortkevičienė⁶⁹. Į organizuojamą sukilimą buvo įtraukti ir kariškiai – ats. kpt. Antanas Majus [savanoris – A. J.] ir ats. ltn. Kazys Naučikas, husarų pulko vyr. ltn. Erikas Tornau [savanoris – A. J.], taip pat 15 liktinių puskarinikių⁷⁰. Kariuomenėje buvo stengiamasi suburti nedideles sukilimą palaikančias grupes. Šis sukilimas turėjo nuversti dešiniųjų grupių vyriausybę ir akurti buvusią padėtį, kai valdė teisėtai išrinkti tautos atstovai. Sukilimo organizatoriai buvo susekti ir nuteisti. Praslinkus vos penkiems mėnesiams, rugsėjo 9 d. įvyko Tauragės ir Alytaus sukilimai, dar vadinami plečkaitininkų sukilimu. Šį sukilimą organizavo socialdemokratai Jeronimas Plečkaitis, Juozas Paplauskas ir Juozas Kedys. Ginkluotam sukilimui socialdemokratų partija nepritarė, tad organizatoriai veikė savo iniciatyva. Šis sukilimas nepavyko, bet jis turėjo neigiamų pasekmių ilgam. Dalis organizatorių pasitraukė į užsienį ir sudarė politinių emigrantų grupę, kurią rėmė Lenkijos specialiosios tarnybos ir naudojo savo tikslams. Ypač jų veikla buvo pavojinga okupuotoje Lietuvoje – Vilniaus krašte. Dėl jų vykdomos veiklos ir lenkų skundų, Lietuva buvo svarstoma ir Tautų Sąjungoje⁷¹.

⁶⁹ Čepas R. Plečkaitininkai. Vilnius, 2000, P. 38.

⁷⁰ Povilaitis A. P. 10.

⁷¹ Ten pat.

Visi šie politiniai įvykiai neaplenkė ir Savanorių sąjungos. Savanoriai buvo principingi ir pareiškė savo nuomonę dėl plečkaitininkų sukilimo. Ypač neigiamų vertinimų sulaukė užsienin pasitraukę plečkaitininkai. Zarasų skyriaus II suvažiavime buvo priimta rezoliucija, kuri skelbė: „Mes, Zarasų apskrities savanoriai, protestuojame ir imamės kuo griežčiausių priemonių užkirsti kelią plečkaitininkams ir jų agentams, kurie už lenkų zlotus visokiu būdu agituoja ir veržiasi į Lietuvą“⁷². Šio skyriaus savanoris Jonas Miškinis buvo įtartas esąs plečkaitininkų agentas ir pašalintas iš sąjungos. Vieni savanoriai buvo baudžiami, o kiti – skatinami už aktyvų dalyvavimą likviduojant Tauragės pučą. Už minėtus nuopelnus 1932 m. LKSS CV pristatė kpt. Adolfą Žilinską ir psk. Kazį Rabačių, kuris buvo aktyvus ir 1926 m. gruodžio perversmo dalyvis, Gedimino ordino medaliui gauti⁷³. Visi šie faktai rodo, kad savanoriai buvo įvairių pažiūrų ir aktyvūs Lietuvos piliečiai.

Kairiųjų jėgų rengti sukilimai, manytume, buvo suprantami poperversminėje Lietuvoje. Jie kovojo dėl prarastos valdžios. Bandyimų pakeisti vyriausybę buvo ir iš dešiniųjų pusės. Gruodžio 19 d. buvo suformuota nauja vyriausybė, į kurią įėjo Tautininkų sąjungos ir Krikščionių demokratų partijos, Ūkininkų sąjungos, Ūkininkų partijos ir Darbo federacijos atstovai. Ministru pirmininku tapo A. Voldeparas. Neilgai gyvavo ši dešiniųjų partijų vyriausybė. Po dr. J. Pajaujo suėmimo Seimas pareiškė nepasitikėjimą vyriausybe. Prezidentas A. Smetona 1927 m. balandžio 12 d. aktu Seimą paleido. Nors krikdemai pritarė Seimo paleidimui, bet reikalavo šaukti naują Seimą, o konstituciją priimti vėliau. Tautininkai užsispyrė ir reikalavo keisti konstituciją, o Seimą šaukti vėliau. Šie nesutarimai išardė ministrų kabinetą. Atsistatydino dauguma krikdemų ministrų. A. Voldeparas suformavo naują ministrų kabinetą jau be kitų partijų. Buvo skubiai rengiama nauja konstitucija, kuri ir buvo priimta 1928 m. gegužės 25 d. Seimo rinkimai buvo atidėliojami net iki 1936 metų. Dar 1927 m. lapkričio mėnesį krikščionys demokratai bandė priversti A. Smetoną sušaukti Seimą. Tam buvo pasirinktas aktyvus Gruodžio 17 d. perversmo dalyvis, II karinės apygardos viršininkas plk. J. Petraitis. Jo vadovaujama delegacija, į kurią įėjo plk. Aleksandras Šumskis ir vyr. lt. Jonas Chodkevičius, nuvyko pas Prezidentą

⁷² Zarasų apskrities savanorių II suvažiavimo protokolas Nr. 2. 1929 m. birželio 25 d. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 2, L. 105.

⁷³ Centro valdybos apdovanojimų byla. 1932 // Ten pat, L. 14.

pareikalauti Seimo sušaukimo ir sudaryti naują koalicinę vyriausybę, į kurią įeitų krikdemai. Prezidentas atmetė tokius delegacijos siūlymus ir juos suėmė. Visi šie krikdemiškos orientacijos karininkai savanoriai buvo paleisti į atsargą ir ilgainiui įsiliejo į opozicijos gretas.

Svarbių valstybinių įvykių verpetui dar nenurimus, sušaukiamas antrasis savanorių atstovų suvažiavimas, įvykęs 1928 m. balandžio 22–23 d. Kaune, Tilmanso salėje. Jame dalyvavo 154 atstovai. Pranešimą apie nuveiktus darbus padarė sąjungos Centro valdybos pirmininkas ats. plk. J. Čaplikas. Opiausias klausimas buvo materialinė savanorių būklė. Valdyba gavo labai daug prašymų dėl darbo ir pašalpų. Praktiškai visas jos darbas buvo nukreiptas ta linkme. Svarbiausias savanorių suvažiavimo prašymas vyriausybei buvo savanorio sąvokos praplėtimas ir lenkų okupuotų sričių gyventojų naudai: kad savanoriais būtų laikomi ir tie asmenys, kurie pagal gimimo metus buvo šaukiamąjo amžiaus, bet jų kraštas buvo okupuotas ir į Lietuvos kariuomenę jie atvyko savo noru. Šis klausimo sprendimas truko 13 metų. Įstatymo pataisos dėl savanorio statuso buvo pateiktos 1936 metų Seimui, kuris jas priėmė tik 1940 m. sausio mėn., ir iki okupacijos nebuvo spėta jo įgyvendinti. Taip pat buvo svarstytas sąjungos vėliavos projektas, kurį sukūrė Panevėžio skyriaus savanoris Kaminskas. Gegužės 12 d. šį projektą patvirtino CV ir jis su mažais pataisymais buvo įgyvendintas. Suvažiavimas išrinko ir naują Centro valdybą: pirmininkas – J. Čaplikas, vicepirmininkai – Kazys Matulevičius ir Algirdas Sliesoraitis, sekretoriai – Stasys Butkus ir Jonas Karutis, išdininkas – J. Miliūšis ir nariai – Vitas Statkus, Jurgis Kiaunis, Petras Steikūnas, Albinas Čėsna, Tadas Chodakauskas, Jonas Viliušis, Jonas Maurukas, Kazys Germanas ir Antanas Steikūnas. 1928 m. rugpjūčio 5 d. plk. J. Čaplikas grįžo į kariuomenę ir pirmininku tapo Kazys Matulevičius, vicepirmininkais – V. Stakus ir J. Kiaunis.

Savanorių sąjungos Kauno skyrius dirbo glaudžiai bendradarbiaudamas su Centro valdyba. Dalis jo valdybos narių dažniau tapdavo ir CV nariais. Šis skyrius buvo ir vienas aktyviausiai veikiančių ir gausiausių, 1929 m. turėjęs 900 narių. Skyrius sugebėjo gauti ir finansinę pagalbą iš Kauno apskrities valdybos (500 litų) bei Kauno miesto (1500 litų). Kauno savanoriai įšivedė gražią tradiciją – spalio 9 d. rengti „Vilniaus valandą“. 1928 m. tokią valandą vedė Ministras pirmininkas A. Voldemaras, kalbėjęs savanoriams apie Vilnių ir jo reikšmę Lietuvai. Tokia pat valanda buvo surengta ir 1929 m. spalio 9 d.

LKSS ir „Geležinis vilkas“

Naujosios CV nariai buvo aktyvūs ne tik Savanorių sąjungoje. Daugelis jų buvo naujos, slaptos organizacijos „Geležinis vilkas“ nariai ir vadovai. Apie šią organizaciją ir jos ryšius su LKSS būtina aptarti nuodugniau, nes to ryšio pasekmės Savanorių sąjungai ir kai kuriems jos nariams buvo juntamos visą likusį laikotarpį iki pat sovietinės okupacijos ir po jos. „Geležinio vilko“ sporto sąjungos kūrimas beveik sutapo su savanorių organizacijos įsikūrimu. 1927 m. pradžioje Ministras pirmininkas ir tuo metu ėjęs krašto apsaugos ministro pareigas A. Voldemaras privačiam pokalbiui sukvietė keletą Gruodžio 17 d. perversme dalyvavusių karininkų ir civilių. Kaip prisimena ši susitikimą Jonas Pyragius, „<...>jis išdėstė mintis apie reikalą ir būdus organizuoti plataus masto politinį sąjūdį. <...> Lietuvos tauta yra pasisakiusi už demokratiją, bet mūsų partijos pasirodė nesubrendę ir nepajėgios konstruktyviai tvarkytis. Todėl laikinai tenka prisiimti autoritarinę valdymosi formą ir apibrėžtą demokratiją. <...> Mums reikalinga organizacija, sudaryta atrankos keliu iš aktyvių patriotų, pasižadanti garbingai tarnauti tautos ir valstybės gerovei. <...> Prireikus ji galėtų būti ir apginkluota“.⁷⁴ Remiantis šiomis direktyvomis birželio mėnesį buvo įsteigta iš pradžių buvusi slapta organizacija „Tautinė apsauga geležinis vilkas“. Organizacijos garbės šefas – prezidentas Antanas Smetona, globėjas ir vadas – Augustinas Voldemaras, štabo viršininkas – Algirdas Sliesoraitis ir nariai – Antanas Mačiuika, Pranas Gudynas, Juozas Matulevičius, Petras Steikūnas, Kazys Germanas, Vaclovas Goštautas, Jonas Pyragius. Visi jie buvo savanoriai kūrėjai, o A. Sliesoraitis, J. Matulevičius, P. Steikūnas, K. Germanas, V. Goštautas – ir LKSS nariai.

1928 m. gegužės 26 d. slaptoji organizacija buvo legalizuota ir pavadinta „Geležinio vilko“ sporto sąjunga. Tai įvyko tuo metu, kai buvo įkurta kita tautinė organizacija „Jaunoji Lietuva“, kurios šefas taip pat buvo Prezidentas A. Smetona. Buvo išrinkta valdyba: viršininkas – aviacijos kpt. Jonas Pyragius, pavaduotojas – K. Germanas ir išdininkas P. Steikūnas. Kauno grupės štabą sudarė savanoriai kūrėjai – grupės vadas V. Goštautas, Organizacinio ir operatyvinio skyriaus viršininkas K. Germanas, Informacijos ir propagandos skyriaus – Vidmantas Jurgis, Sporto sąjungos – P. Steikūnas, Apsau-

⁷⁴Pyragius J. Kovosiu kol gyvas. Atsiminimai. Kaunas, 1993, P. 58–59.

gos gynėjas Vytautas Statkus⁷⁵. „Geležinio vilko“ statute buvo numatytas šios organizacijos tikslas – tautos garbė ir valstybės gerovė. Jam pasiekti buvo numatytos tokios priemonės: „1. Žodžiu ir darbu stiprinti lietuvių tautinę sąmonę, Tėvynės meilę ir fizines Tautos jėgas. 2. Atskiro asmens, visuomenės ir valstybės gyvenimui įvesti geležinę drausmę, pakelti iki aukščiausio laipsnio darbiningumą ir sąžiningumą. 3. Kovoti su pražūtingu mūsų Tautai ir Valstybei partyviškumu, ardančiu lietuvių vienybę, fiziniu ir dvasiniu ištižimu ir išsigimimu. 4. Suvienyti visus lietuvius bendram Tautos ir Valstybės darbui“⁷⁶. Ši organizacija sovietinių istorikų buvo vertinama labai tendencingai – „Geležinis vilkas“ vadinamas fašistine organizacija⁷⁷. Panašios nuomonės laikosi ir dabartiniai istorikai⁷⁸. 1992 m. Čikagoje išleistoje Juozo Jakšto „Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918–1940 m.“ ši organizacija vadinama „kraštutine nacionalistine“⁷⁹. Tačiau toks vertinimas, nenaudojant šaltinių, negali būti objektyvus. Manytume, kad reiktų naujų tyrimų „Geležinio vilko“ organizacijos veiklai įvertinti ir pateikti tikrai objektyvią nuomonę, nes iki šiol nėra atskirų darbų, nagrinėjančių šios organizacijos veiklą ir pobūdį. Ji vertinama labai vienpusiškai.

Savanorių sąjungos narių aktyvų dalyvavimą „Geležinio vilko“ organizacijoje patvirtina ir archyve rasti III suvažiavimo, įvykusio 1929 m. liepos 21–22 d., atstovų ir kandidatų sąrašai. Prie kiekvieno asmens pavardės buvo rašoma: „vilkas, ne vilkas, prijaučiantis, tautiniai nusistatęs“⁸⁰. Šiame suvažiavime dalyvavo 75 „vilkai“ iš 150 atstovų. Daugiausia „vilkų“ tarp atstovų buvo iš Kaišiadorių, Kėdainių, Šakių, Tauragės, Kauno skyrių. Suvažiavimą pradėjo CV pirmininkas K. Matulevičius [„vilkas“ – A. J.], o į prezidiumą buvo išrinkti K. Masiliūnas, A. Steikūnas, H. Vaitkevičius, į sekretoriatą – A. Rukša ir J. Adomaitis [visi paminėti asmenys – „vilkai“ – A. J.]. Suvažiavimo dalyvių sudėtis neatsitiktinai buvo tokia. Tam įtakos turėjo gegužės 6 d. atentatas prieš Ministrą pirmininką A. Voldemarą.

⁷⁵ Kauno kuopos sudėtis. 1928 // LCVA. F. 563, Ap. 1, B. 51, L. 1.

⁷⁶ Lietuvos tautinės apsaugos „Geležinis vilkas“ statusas. // LCVA. F. 563, Ap. 1, B. 189, L. 1.

⁷⁷ Bulota V. P. 78.

⁷⁸ Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940). Vilnius, 1997, P. 56. (Toliau: Lietuvos Respublikos...)

⁷⁹ Jakštas J. Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918–1940. Chicago, 1992, P. 125.

⁸⁰ LTA „Geležinis vilkas“ Vyriausiasis štabas, Kaunas. Politinis susirašinėjimas. Savanorių suvažiavimo byla. 1929 07 21–1929 08 20. // LCVA. F. 563, Ap. 1, B. 24, L. 30–32.

Savanoriai vieningai priėmė protestą dėl šio įvykio, o vakare visi su vėliavomis vykdami padėti gėlių prie nežinomo kario kapo, atėjo ir prie prof. A. Voldemaro namų. Ministras pirmininkas išėjo pasitikti savanorių, kurie jį sutiko griausmingu „valio“. A. Voldemaras pasakė kalbą ir padėjo savanoriams „už tėvynės sargybą ir pareiškė, kad Tėvynė, turėdama tokių sūnų, galės įvykdyti visus savo uždavinius“⁸¹.

Suvažiavime buvo išklaudyta ataskaita apie praeitus metus ir aptarti nuveikti darbai: labai padidėjo sąjungos narių skaičius, daugiau aprūpinta savanorių tarnybomis, paskolomis, pašalpomis ir žeme, buvo pradėta rūpintis knygos apie savanorių žygdarbius išleidimu – renkama istorinė medžiaga. „Tautos kelio“ redaktorius A. Sliesoraitis referavo apie savanorių ekonominę būklę. Buvo nutarta šalinti visus sąjungą kompromituojančius narius. Vienbalsiai ir su dideliu entuziazmu buvo išrinkti nauji garbės nariai – A. Voldemaras, P. Karevičius ir J. Mačiulis-Maironis. Suvažiavimas pasibaigė priimdamas daug sveikinimų ir rezoliucijų bei išrinkęs naują CV valdybą, revizijos komisiją ir Garbės teismą. Be mažų išimčių išrinkti tie patys asmenys. 1929–1930 m. Savanorių sąjungai buvo nelengvi dėl valsybės viduje vykusių politinių permainių. Svarbiausioji – Ministro pirmininko A. Voldemaro nušalinimas 1929 m. rudenį ir po to sekęs „Geležinio vilko“ organizacijos pertvarkymas ir paleidimas. Nemaža dalis LKSS narių buvo ir šios organizacijos nariai. Jie nesutiko su Prezidento A. Smetonos sprendimu dėl „Geležinio vilko“ uždarymo. A. Sliesoraitis, broliai A. ir K. Matulevičiai, J. Pyragius ir V. Goštautas tuoj po šių įvykių apsilankė pas A. Smetoną ir prašė paaiškinti A. Voldemaro nušalinimo priežastis: „<...> Smetona daug nekalbėjo, išvadino Voldemarą politiniu banditu ir atvykusiems liepė čia pat vykti pas Vidaus reikalų ministrą Igną Musteikį“⁸². „Geležinio vilko“ organizacija, kurioje buvo nemažai Savanorių ir Šaulių sąjungos narių, buvo uždaryta, o prieš jos narius, kurie nesutiko su naujo vado plk. Bruno Štencelio paskyrimu, buvo imtasi represijų.

Visi šie įvykiai suskaldė tautininkų partiją ir visas organizacijas, kurios negalėjo suprasti tokio staigaus A. Smetonos ir A. Voldemaro santykių atšalimo. Nors jis prasidėjo dar prieš atentatą, bet buvo kruopščiai slepiamas nuo bendrapartiečių ir bendraminčių. Tie

⁸¹ Trečias savanorių sąjungos atstovų suvažiavimas // Trimitas, 1929 m. liepos 25 d. Nr. 30, P. 506.

⁸² Pyragius J. P. 60.

žmonės, kurie liko ištikimi A.Voldemaro skelbtoms idėjoms, buvo pavadinti voldemarininkais, ir tapo trečiaja opozicijos srove. Ši opozicija buvo skirtingo pobūdžio nei krikdemiška ar kairioji. Ji neturėjo savo struktūros, organizacijos ir spaudos. Aktyvus voldemarininkas J. Pyragius atsiminimuose rašė: „Nors ji prailgino opozicijos frontą <...>, ji neneigė pačios autoritarinės santvarkos, tik smerkė esamos vyriausybės nepajėgumą tvarkytis ūkiniai, <...> trečioji opozicijos srovė atsirado išskylant pasaulinei ekonominei krizei, kuri opozicinei veiklai suteikė papildomos medžiagos“⁸³. Voldemarininkai, tarp kurių buvo nemažai LKSS narių, savo ideologija buvo artimiausi tautininkams. Dėl tautininkų kritikos jie buvo labiausiai sekami, tremiami ir kalinami. Dalies savanorių neloyalumas valdžiai turėjo neigiamos įtakos ir pačiai sąjungai. Dalis savanorių, kurie buvo minimi kaip „Geležinio vilko“ nariai, dalyvavo rengiant sukilimą, turėjusį gražinti A.Voldemarą į ministro pirminko postą. Jo dalyviai taip pat buvo kaltinami pasikėsiniu į vidaus reikalų ministrą Steponą Rusteiką. Jie buvo suimti ir kai kurie bei teismo ištremti į provinciją.

1930 m. gegužės 11–12 d. vykęs visuotinis sąjungos narių suvažiavimas iškėlė klausimą dėl savanorių teisių gynimo. Buvo teigiama, kad „dėl nepamatuotų iš administracijos pusės represijų daugiau ar mažiau teko nukentėti 8 sąjungos nariams, tarp jų 3 CV nariams ir pačiam Centro valdybos pirmininkui K. Matulevičiui, nariams – J. Grybauskui ir P. Steikūnui“⁸⁴. K. Matulevičius suvažiavimui referavo apie CV veiklą nagrinėjamu klausimu. Jis papasakojo, kad CV plenumas parengė peticiją Prezidentui A. Smetonai ir nutarė: jei bus gautas neigiamas atsakymas, sušaukti nepaprastą Savanorių sąjungos suvažiavimą. Prezidento atsakymas buvo neigiamas, tačiau CV savo pažado sušaukti suvažiavimą negalėjo įgyvendinti – sąjungai valdžia nedavė leidimo šaukti nepaprastą suvažiavimą [norint sušaukti viešą susirinkimą reikėdavo gauti Kauno komendanto leidimą – A. J.]. Centro valdyba nesudėjo rankų ir toliau gynė savo narių teises. Ji kreipėsi į Ministrą pirmininką Juozą Tūbelį ir vidaus reikalų ministrą S. Rusteiką, prašydama palengvinti ištremtųjų savanorių J. Karučio ir A. Sliesoraičio būklę ir gražinti juos iš tremties. Teigiamas atsakymas dėl CV siūstų prašymų nebuvo gautas, todėl 1930 m. gegužės 11–12 d. IV suvažiavimas priėmė tokį nutarimą: pra-

⁸³Pyragius J. P. 62.

⁸⁴1930 m. CV įsakymai. Suvažiavimų protokolai, susirašinėjimas su CV apie susirinkimus // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 225, L. 26.

šyti p. Respublikos Prezidentą „<...>kad savanoriams nebūtų taikomos administracinės bausmės, o iki sprendimo Teismo organų savanoriams taikyti tik vidaus reikalų ministro priežiūrą. Išstremtuosius savanorius Karutį Joną ir Sliesoraitį Algirdą kaip ne Teismo organų, o administraciniai nubaustus gražinti iš tremties“⁸⁵. Suvažiavimas išrinko naują valdybą: pirmininkas – Stasys Butkus, sekretorius – Jonas Mikeliūnas, išdininkas – Jonas Miliušis. Į šio suvažiavimo svarstytus ir priimtus sprendimus reagavo ir oficiozas „Lietuvos aidas“. Laikraštyje buvo paskelbtas straipsnis, kuriame ypač susidomėta Savanorių sąjungos likimu ir pirmiausia atkreiptas dėmesys „dėl savotiškai susidariusios daugumos“, kuri vadovavo suvažiavimui ir dar pamokoma, kad valdininkams negalima politikuoti⁸⁶. Į „Lietuvos aidą“ straipsnį LKSS CV parengė atsakymą, kurio laikraštis nespausdino. Jame buvo rašoma, kad Savanorių sąjunga yra apolitinė organizacija: jos Centro valdyboje yra tik vienas partinis asmuo. Bet tai nereiškia, kad ji neturi teisės vienu ar kitu svarbiu valstybės ar tautos reikalu pasisakyti. Ji ir anksčiau yra tai dariusi: 1926 m. – prieš lenkiškų mokyklų pafrontėje steigimą, prieš policijos žiaurumus mušant demonstrantus ar 1929 m. – prieš socialdemokratų, susidėjusių su Lietuvos priešais. Tos visos rezoliucijos buvo spausdinamos „Lietuvos aide“ ir laikraštis čia nematė jokio politikavimo. O dabar, kai savanoriai gina savo narių teises ir pasisako prieš netinkamus dabartinės valdžios žingsnius, jie politikuoja⁸⁷. Šis atsakymas oficiozui yra labai svarbus apibrėžiant naują laikotarpį, į kurį įžengė Savanorių sąjunga. 1930–1932 m. buvo ypač sudėtingi. Sąjunga ir jos nariai vis patekdavo į valdžios nemalonę. O ir vėliau sąjunga buvo puolama dėl joje buvusių savanorių voldemarininkų. Jų ypač daug buvo Kauno skyriuje, o CV jie visada sudarė 2/3 narių. Tie nesutarimai truko iki pat jos uždarymo, bet ne visada tai prasiverždavo į laikraščius ar tiesiogines represijas, kaip tai atsitiko 1930 m.

Būtina pažymėti, kad CV pozicija labai dažnai sutapdavo ir su skyrių nuomone. Dėl išstremtųjų savanorių gražinimo į gyvenamas vietas ir tarnybas pasisakė ir Šakių apskrities skyriaus visuotinis su-

⁸⁵ 1930 m. CV įsakymai, suvažiavimų protokolai, susirašinėjimas su CV apie susirinkimus // LCVA. F. 560. Ap. 1, B. 225, L. 26.

⁸⁶ Savanorių suvažiavimo proga // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 19 d. Nr. 112.

⁸⁷ LK Savanorių sąjungos žodis dėl „Lietuvos aidą“ užmetimų. 1930 m. // LCVA. F. 560, Ap. 1. B. 189, L. 98.

važiavimas, įvykęs 1930 m. birželio 19 d.⁸⁸ Toks vieningumas, remiant voldemarininkus, ir A. Voldemaro palaikymas nesiderino su valdžios ir Prezidento vykdoma politika. Į LKSS rezolucijas ir raštus valdžia dažniausiai nereaguodavo. Net Prezidentui skirti raštai „nepatekdavo“ jam į rankas ar taip tik buvo sakoma. Dėl tokios sudėtingos situacijos CV 1931 m. vasario mėn. išleido aplinkraštį Nr. 1, kuriame buvo aptariama būsimo suvažiavimo dienotvarkė ir teigiama, kad „tiek suvažiavime, tiek sąjungos veikime griežtai prisilaikyti sąjungos įstatų. Draudžiama politika ir kokie nors išsišokimai, kurie įžeistų vyriausybę bei tas grupes, kuriose priklauso savanorių ir kurių žmonės yra kovoję dėl Lietuvos nepriklausomybės. Visur palaikyti savanorių vienybę ir nekiršinti vieną prieš kitą“⁸⁹.

1931 m. visuotinis savanorių sąjungos suvažiavimas vyko aplinkraščio dvasia. Jis pakeitė sąjungos pavadinimą į „Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių“ ir svarstė ne vieną rezoluciją, nukreiptą prieš lenkų veiksmus ir Klaipėdos vokiečių vykdomą politiką. Suvažiavime buvo nutarta pradėti švęsti pirmosios savanorių priesaikos, priimtos 1919 m. gegužės 11 d., dieną, kaip savanorių šventę⁹⁰. Sąjungos pirmininku buvo išrinkas ats. plk. lt. Petras Gužas, vicepirmininku – Stasys Butkus. Tarp suvažiavimų dirbanti CV atsakinėdavo į įvairius raštus, nagrinėdavo savanorių prašymus bei operatyviai reaguodavo į vidaus ir užsienio politikos įvykius. 1931 m. lapkričio 20 d. CV išplatino rezoluciją dėl žydų pogromų Vilniuje. Joje buvo rašoma: „<...> kraugėrio lenko dvasia nerimsta nė dienos. Pasukutinėmis dienomis lenkai pavartojo teroro aktą prieš žydus ir plėšė jų turtą. Atkartoją kruvinąjį 1919 m. Velykų pogromą Vilniuje ir šiandien Lietuvos žydų kraujas vėl apšlakstė Vilniaus akmenis <...> LKKSS Centro valdybos prezidiumas reiškia užuojautą nukentėjusiems <...> ir griežčiausiai smerkia barbarišką okupantų lenkų kovos būdus su tautine Lietuvos žydų mažuma <...>“⁹¹. Savanorių sąjungos darbas buvo stebimas ir vertinamas. Ne vienas straipsnis pasirodė „Lietuvos aide“. Jie buvo nukreipti prieš savanorius. Todėl 1932 m. visuotiniame suvažiavime buvo siūloma pasmerkti šį laikraštį. Šis suvažiavimas buvo žymus ir tuo, kad savanoris A. Sliesorai-

⁸⁸Šakių skyriaus visuotinio suvažiavimo protokolas 1930 06 19. LKSS CV susirašinėjimas// Ten pat, B. 17, L. 88.

⁸⁹Aplinkraštis Centro valdybos Nr. 1, 1931 m. // LCVA. F. 560, B. 30, L.17.

⁹⁰Visuotinio savanorių suvažiavimo protokolas. 1931. 04. 18–19 // Ten pat, B. 23. L. 84.

⁹¹Savanorių kūrėjų rezolucija dėl žydų pogromų Vilniuje // Ten pat, L. 3.

tis pasiūlė išrinkti pirmąjį savanorį, paskelbiant apie tai visuose Lietuvos didžiuosiuose laikraščiuose. Į šį suvažiavimą buvo pakviestas ir sąjungos garbės narys prof. A. Voldemaras, kuris neatvyko bet atsiuntė gražų atsiprašymą, kad „nuo nepareinamų nuo manęs aplinkybių, negaliu pasinaudoti šiuo kvietimu“⁹² [A. Voldemaras tuo metu buvo tremtyje Zarasuose – A. J.]. Kitame savanorių suvažiavime buvo iškelta visuotinio savanorių kongreso sušaukimo idėja. Jis būtų šaukiams ne dėl ekonominių problemų, bet dėl Vilniaus ir Klaipėdos bei būtų nukreiptas prieš tautos susiskaldymą. Numatoma kongreso sušaukimo data – 1933 m. rugpjūčio 13–15 d., kuri kas metą buvo atidėliojama. 1934 m. Prezidentas A. Smetona savanoriams „siūlė kongresą šaukti su koku kitu reikalu, pvz., paroda. Be to, politiniai kongresas nebe toks aktualus. Klaipėdos kraštas aptvarkytas – reikšmingesnis Vilniaus kraštas, nes pasigirsta balsų, priešingų visuomenės nuomonei“⁹³. Toks Prezidento nenoras leisti susirinkti didžiajai daugumai savanorių Kaune, manytume, buvo susijęs su nepasitikėjimu ar baime, ką tie žmonės nuspręs, kokias rezoliucijas priims. Jis puikiai žinojo, kad tarp savanorių buvo ne vienas Gruodžio 17 d. perversmo rengėjas ir organizatorius bei opozicijos rėmėjas, tiek krikdemiškosios, tiek voldemariškosios ar kairiosios. Deja, ši idėja buvo įgyvendinta tik 1938 m. vasarą, po Lenkijos ultimatumo.

LKKSS narių veikla 1934–1937 m.

1934 m. pasižymėjo neramumais, kurie buvo nukreipti prieš Vyriausybę. Nesnaudė ne tik opozicija, bet ir Klaipėdos krašto vokiečiai. Jau vasario mėn. dvi nacionalsocialistinės organizacijos: CSA (Christliche Soziaslistische Arbeitsgemeinschaft – Krikščionių socialistų darbininkų sąjunga), vadovaujama pastoriaus Teodoro Zaso (Sasso), ir antra SOVOG (Sozialistische Volksgemeinschaft – Socialitinė liaudies sąjunga, vadovaujama veterinarijos gydytojo Ernesto Noimano (Neumann), veikdamos pagal kai kurių Vokietijos įstaigų nurodymus, bandė atplėšti Klaipėdą nuo Lietuvos. Sukilimo rengėjai Lietuvos saugumo organų buvo susekti ir perduoti teismui (126 asmenys). Ši byla susilaukė didelio atgarsio visoje Lietuvoje, o ypač didelį pasipiktinimą sukėlė tarp savanorių. Jie visada buvo labai ka-

⁹²LKKSS Centro valdybos atstovų suvažiavimo byla 1932 m. // Ten pat, B. 29. L. 5.

⁹³Visuotinio savanorių sąjungos VIII suvažiavimo protokolas. 1934 m. gegužės 26 d. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 107, L. 4.

tegoriškai nusistatę Klaipėdos vokiečių atžvilgiu ir pasisakydavo už griežtas sankcijas prieš jų vykdomą politiką. Kiekviename visuotinia- me LKKSS atstovų suvažiavime buvo priimamos rezoliucijos dėl Klai- pėdos ir Vilniaus. Kiek apriimus Noimano ir Zaso bylos atgarsiams, birželio 6–7 d. buvo surengtas karininkų pučas. Jį rengė karininkai, vadinamieji voldemarininkai, vadovaujami gen. ltn. Petro Kubiliūno. Anot A. Povilaičio, sukilėliai turėjo tikslą nuversti J. Tūbelio vyriausybę ir sudaryti naują – su A. Voldemaru priešakyje. Karininkai buvo nepatenkinti esama vyriausybe, jos neveiklumu ir nesugebėjimu tvar- kyti krašto reikalų. J. Tūbelio vyriausybė buvo kaltinama svetimšalių protegavimu valdiškose įstaigose ir nesugebėjimu pašalinti trūkumų įvairiose gyvenimo srityse. Karininkus žeidė ir tai, kad saugumo or- ganai seka juos tarnyboje. Šio sukilimo dalyvis savanoris kūrėjas, Kau- no skyriaus pirmininkas 1938–1939 m. mjr. J. Pyragius atsimena, kad jau 1933 m. rudenį grupė Gruodžio 17 d. perversmo dalyvių norėjo pabandyti karine jėga sujudinti tautininkus. Tos karininkų gru- pės branduolį sudarė: mjr. Stasys Puodžius, mjr. Juozas Matulevi- čius, mjr. Jonas Špokevičius, mjr. J. Pyragius, kpt. Vladas Ivanauskas, kpt. Petras Gumbinas ir kt. Buvo numatyti keli punktai, kurie turėjo būti iškelti kaip reikalavimai: „1) tautininkų vyriausybė nukrypo nuo Gruodžio 17-os dvasios, vienašališkai sprendama valstybės reikalų tvarkymą; 2) tada valdžios priekyje buvo pastatyti lygiomis teisėmis Smetona ir Voldemaras, nė vienas jų neturi galios nušalinti kitą, todėl Voldemaras turi būti gražintas į vyriausybę; 3) J. Tūbelis ir jo pasi- rinkti bendradarbiai įrodė visišką nesugebėjimą, todėl jie turi užleisti vietą jaunesniems ir pajėgesniems; 4) kad ateityje kariuomenei nereikėtų kištis į politiką, turi būti atgaivinta „Geležinio vilko“ organizci- ja. Asmenys, tautininkų nuskriausti už dalyvavimą toje organizacijo- je, turi būti moraliai kompensuoti; 5) turi būti užtikrinta, kad persi- tvarkant nekiltų kerštavimo ir „atsiskaitymų“, žinant, kiek nuoskau- dų iš dabartinės vyriausybės patyrė buvę „Geležinio vilko“ nariai ir pats Voldemaras“⁹⁴. Birželio 7 d. gen. ltn. Petras Kubiliūnas, plk. Juozas Bačkus su reikalavimais nuvyko pas Prezidentą A. Smetoną. Reikalavimai buvo atmesti, o A. Smetona nusprendė labai griežtai nubausti šio sukilimo organizatorius ir dalyvius. 1934 07 15 Karo lauko teismas nubaudė 3 aukšus karininkus: gen. ltn. P. Kubiliūną, plk. ltn. J. Bačkų, plk. ltn. Juozą Naraką – mirties bausme, ją pakei-

⁹⁴Pyragius J. P. 63–64.

čiant sunkiųjų darbų kalėjimu iki gyvos galvos, 2 civilius – tokia pat bausme. Kiti karininkai, prisidėję prie sukilimo, buvo nubausti šitaip: 23 karininkai jų pačių prašymu paleisti į atsargą; 23 karininkai – iš karo tarnybos į atsargą; 22 karininkai pažeminti į eilinius ir paleisti į atsargą⁹⁵. Norėtume kiek plačiau nušviesti pažeminimą į eilinius. Mjr. J. Pyragius prisimena, kaip atsirado „pirmoji Prezidento Smetonos eilinių laida“: „Liepos 10 d. į gretimą kalėjimo kiemą <...> įvesta 2-ojo pėstininkų pulko kuopa. <...> Atėjęs į mūsų skyrių kalėjimo viršininko pavaduotojas majoras Vincas Asevičius iššaukė pavardėmis dešimt ar daugiau karininkų ir nuvedė į antrąjį kiemą. Kiek pabuvus, jie grįžo be žvaigždučių antpečiuose ir be trikampių munduro apykaklėje. Pasakė degraduoja į eilinius. Ta pačia tvarka nuvedė ir likusius, jų skaičiuje ir mane. <...> plk. Julius Čaplikas perskaitė įsakymą kariuomenei Nr. 10 (slaptą), kur pasakyta, kad Valstybės Prezidento aktu žemiau išvardinti karininkai žeminami į eilinius su pasekomis karo įstatų XXII kn. 42 str. ir išleidžiami iš kariuomenės. Įsakė kpt. Liudui Kaufmanui išlupti iš antpečių žvaigžduotes, nuardyti trikampus ir nuimti kepurės geltoną šniūrelį. <...> Prisiminiau kažkur skaitęs nuostatą, kad degraduojamam karininkui laipsnio ženklus nuima tik aukštesnio laipsnio karininkas“⁹⁶. Jau kitą dieną Aviacijos ir Karo technikos štabas atsiuntė mašinas pasiimti eilinių. Aviacijos viršininkas J. Pyragiui liepė atiduoti Savanorio kūrėjo medalį ir liudijimą. Buvęs majoras atnešė visus apdovanojimus, bet paėmė tik savanorio kūrėjo medalį. „Naujasis eilinis“ protestavo dėl tokio elgesio ir sakė, kad „<...> tai ne apdovanojimas, bet pažymėjimas fakto“⁹⁷. Jam buvo patarta patylėti. O vėliau jis sužinojo, kad savanorio kūrėjo medaliai buvo atimti todėl, kad užkirstų kelią stoti į Savanorių sąjungą, kurioje tada buvo nemažai simpatizuojančių Birželio 7 d. pučo dalyviams. J. Pyragius medalį atgavo kartu su laipsniu 1938 m. Tokia pati lemtis ištiko ir savanorį kpt. Antaną Petruškevičių, mjr. Juozą Matulevičių ir kt. Į atsargą buvo išleisti mjr. Jeronimas Garolis, kpt. Vladas Morkus, kpt. Juozas Česonis – visi savanoriai kūrėjai. Griežtos bausmės neišvengė ir A. Voldemaras, kuris tuo metu gyveno pas savo pusbrolių Zarasuose, prižiūrimas policijos. Rengiant pučą, jis nedalyvavo, o buvo atskraidintas tik birželio 7 d. naktį,

---

⁹⁵ Povilaitis A. P. 17.

⁹⁶ Pyragius J. P. 69–70.

⁹⁷ Ten pat.

kai viskas jau buvo pasibaigę. A. Voldemaras apie visa tai, kas įvyko, kalbėjo: „– Tai, ką jūs padarėt, Smetonai didelis smūgis, nes jis tvirtai tikėjo, kad karininkai jam palankūs. Smetona kerštingas ir jums to neatleis. Žinoma, daugiausiai klius man, nors jūs – ir pats Smetona – gerai žinot, kad aš prie viso to esu mažiausiai prisidėjęs“⁹⁸. Nors tiesiogiai A. Voldemaras nebuvo kaltas, bet už tai, kad laukė tinkamo momento paimti valdžią į savo rankas, bet dėl nuo jo nepriklausančių aplinkybių savo sumanymo neįvykdė, nes sukilimą numalšinus, buvo suimtas, nuteistas 12 metų sunkių darbų kalėjimo⁹⁹. 1934 m. rudenį A. Voldemaras paprašė A. Smetonos malonės, bet prašymas buvo atmestas. Jis kalėjime išsėdėjo iki 1938 m. ir buvo paleistas tik su sąlyga, kad išvyks į užsienį. Prezidentas A. Smetona norėjo A. Voldemarą laikyti kuo toliau nuo neramaus ir maištingo voldemarininkų judėjimo. Jį baugino viskas, kas buvo susiję su prof. A. Voldemaro vardu.

1935 m. kovo 24 d. buvo uždarytas ir LKKSS Ramygalos skyrius. Jis buvo įsteigtas 1933 m., bet dėl netinkamo vardo pasirinkimo [buvo pasivadinęs prof. A. Voldemaro vardu – A. J.] ir „<...>esamų žalingumų ir jo išbrovimo į politinę kryptį, pataikaujant vieno, kito asmens politikai“ ir dar dėl to, kad „<...>tam tikri asmenys su viršaičiu Kuodžiu priešakyje kelia triukšmą, neleidžia vykdyti susirinkimų, turėdami ypatingo tikslo, per ką skyrius negali produktyviai dirbti, veikti savanorių ir valstybės naudai“¹⁰⁰. 1935 m. buvo nutarta šį skyrių persteigti. Skyriaus pirmininkas buvo J. Karutis.

A. Povilaičio teigimu, 1934 m. birželio 6–7 d. pučas pagimdė dar du sukilimus – puskarininkų ruošą 1934 m. rugpjūčio mėn., ir spalio mėn. – voldemarininkų, sėdėjusių kalėjime. Pastarasis buvo suorganizuotas pačių Saugumo departamento darbuotojų norint išprovokuoti laisvėje buvusius voldemarininkus¹⁰¹. Julius Vaitkevičius [tuo metu sėdėjo kalėjime už pasikėsinimą į plk. Rusteiką – A. J.] savo parodymuose teismui rašė, kad „jį užverbavo Statkus (Jonas Statkus – Valstybės saugumo departamento direktorius) ir pažadėjo kaltinamajam, kad nebus jokių fizinių bausmių, o vyriausybei esą svarbu sužinoti opozicijos vadovų vardai ir siekiai. Mano misija turėjo baigtis opozicijos narių iššifravimu, apie tą aš per Kazakevičių (kalė-

⁹⁸Pyragius J. P. 67.

⁹⁹Lietuvos Respublikos ..., P. 57–58.

¹⁰⁰Skyrių protokolų nuorašai. 1933 m. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 57, L. 37, 41.

¹⁰¹Valstybės saugumo policijos skyriaus Apygardos teismo prokuroro kvota. 1934 m. // LCVA. F. 483, Ap. 2, B. 55, L. 231–247.

jimo viršininką) turėjau pranešti Statkui¹⁰². Nors šis vadinamasis „sukilimas“ net neįvyko ir jokių rezultatų nedavė, bet kaltininkai buvo nubausti, nors trys iš keturių jau ir taip sėdėjo kalėjime. Šią provokaciją aprašome norėdami pailustruoti A. Smetonos valdomos Lietuvos saugumo policijos darbo sistemą, kai ne visada buvo paisoma nei priemonių, nei moralės.

Savanorių sąjunga ir jos nariai ne vien tik kritikavo ir peikė valdžią, bet ir siūlė priemones, kaip geriau ginti ir saugoti Lietuvos valstybingumą. 1935 m. LKKSS iniciatyva buvo įsteigtas Ginklų fondas, kurio pirmasis ir ilgametis pirmininkas buvo ats. plk. ltn. P. Gužas. Įkūrusi Ginklų fondą, sąjunga įnešė pirmąją auką – 1000 litų¹⁰³. Panašios aukos buvo aukojamos kasmet.

1935 m. gruodžio mėn. 26 d. Valstybės saugumo departamento Kvotų skyriaus viršininkas gavo slaptų žinių, kad Jonas Karutis, Aleksandras Sinkevičius, Povilas Vladas Ivanauskas, Liudas Žukauskas, Petras Skurauskas rengia ginkluotą sukilimą, kurio tikslas nuversti esamą vyriausybę. Šiam tikslui jie spausdina ir platina atsišaukimus: „Broliai lietuviai!“ (1935-06-20), „Broliai lietuviai“ (1936-12-17), „Ūkininkai, darbininkai“, „Nr. 1 Atsišaukimas“ (1935-11-23), „Į Lietuvos visuomenę“. Visų atsišaukimų turinys panašus – išskaičiuojami blogi vyriausybės darbai, kaltinamas A. Smetona ir J. Tūbelis dėl suvalkiečių ūkininkų kančių, kritikuojama užsienio politika ir represijos prieš karininkus, puskarininkius ir kitus, kurie norėjo pakeisti nusistovėjusią tvarką [turima galvoje birželio 7 d., puskarininkių ir J. Vaikevičiaus bylos – A. J.]. Šį kartą valdžios spėliojimai pasitvirtino. Buvo suimta nemažai asmenų, aktyviai rengusių šį sukilimą. Jų namuose padarytos kratos. Ir čia neapseita be LKKSS narių – J. Karučio, ats. plk. ltn. A. Mačiukos, Liudo Žukausko – valdininko, kuris buvo atsakingas už sekimą kariuomenėje. 1936-01-19 Karo lauko teismo sprendimu Jonas Karutis buvo nuteistas mirties bausme pakeičiant ją sunkiųjų darbų kalėjimu iki gyvos galvos, o ats. plk. ltn. Antanas Mačiuka išteisintas dėl stokos įkalčių¹⁰⁴. Šioje byloje tardė ir darė kratas ir pas kitus savanorius kūrėjus – Kazį Matulevičių, CV vicepirmininką, Algirdą Sliesoraitį, CV išdininką, Vitą Stat-

¹⁰²Ten pat, L. 237.

¹⁰³Centro valdybos aplinkraščiai 1930–1937. IX visuotinio suvažiavimo protokolas 1935-05-25. // Ten pat, F. 560. Ap. 1, B. 16, L. 10.

¹⁰⁴Jono Karučio, Liudo Žukausko, Petro Skurausko, Antano Mačiukos ir kt., kaip voldemarininkų sukilimo dalyvių, rengiamo ginkluoto sukilimo, kvota 1935.12.2–1936.01.4. // LCVA. F. 483, Ap. 2, B. 54, L. 423–424.

kų, LKKSS CV narių, krikdemiškos orientacijos karininkus Joną Petruitių, Kazį Ladygą ir kt.

Visi šie neramumai, kurie krėtė vyriausybę, privertė ją imtis labai griežtų priemonių opozicijai sudrausminti. 1936 m. buvo nutarta perregistruoti visas organizacijas. Po šios registracijos buvo uždarytos visos krikdemiškos organizacijos. Perregistruota buvo ir LKKSS. Pasikeitė ir įstatų pagrindinis straipsnis. Naujuose įstatuose savanoriams buvo atimta teisė saugoti ir ginti Tėvynę, jiems buvo leista moraliai ir materialiai remti Tėvynės gynimą. Tai buvo tikrai nemenkas smūgis tokiai patriotinei organizacijai, kurios nariai ginklu apgynė Lietuvos Nepriklausomybę. Kodėl buvo taip bijoma savanorių, net neleidžiant jiems įsigyti ir laikyti ginklų? Atsakymas į šį retorinį klausimą glūdi savanorių kūrėjų principingume ir nesitaikstyme su valdžios vykdoma politika, jei ji neatitinka jų moralinių nuostatų.

Po 1936 m. perregistravimo LKKSS veikla aprimo ir pradėjo tekėti griežtai valdžios nubrėžta vaga. Iki 1938 m. didesnių sukrėtimų nepatyrė nei Lietuva, nei Savanorių sąjunga. Pirmininku jau keletus metus buvo renkamas advokatas, ats. plk. lt. Petras Gužas. Centro valdybą sudarė įvairių įsitikinimų ir partinės orientacijos savanoriai. Čia buvo valstiečiai liaudininkai Petras Ruseckas ir Jonas Kalnėnas, tautininkai – P. Gužas, J. Indrišiūnas, Jonas Viliušis, J. Maurukas, M. Gaidelis, vadinamieji voldemarininkai – K. Matulevičius, A. Sliesoraitis, V. Statkus, P. Steikūnas ir kt. 1937 m. LKKSS buvo 34 skyriai ir apie 4 tūkstančius narių¹⁰⁵.

Ekonominiai savanorių reikalavimai ir vyriausybių požiūris į juos

Pirmojo savanorių kongreso, arba suvažiavimo, metu buvo svarstomi ne tik įstatai ir jų priėmimas, bet ekonominiai savanorių reikalavimai ir nusiskundimai. Reikalavimai buvo suskirstyti į tris grupes:

1. Karių savanorių aprūpinimas žeme – šiame punkte buvo numatyta 14 pozicijų dėl savanorių aprūpinimo žeme, jos įteisinimo, atėmimo, paskolų, miško medžiagos ir sėklos klausimo sprendimo, žemės pirkimo ne varžytyniu keliu ir kt.

¹⁰⁵Sąjungos narių ir Centro valdybos sąrašai ir įstatai. 1935–1937 // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 67, L. 30.

2. Valstybinė tarnyba – numatyti 5 punktai, kurie skelbė, kad valstybinėse įstaigose dirba svetimtaučiai ir svetimšaliai, nemokantys lietuvių kalbos; juos reikia išaiškinti ir šalinti; suteikti pirmenybę kariams savanoriams, stojantiems į valdišką tarnybą; tarnybą kariuomenėje įskaityti į pensijai gauti išstarnautą laiką; iš tarnybos atleisti tik teismo sprendimu; savanoriai neturi būti atleidžiami mažinat etatus.

3. Kitos lengvatos apėmė 8 punktus ir daugiausia buvo susiję su savanorių ir jų šeimos narių nemokamu gydymu, švietimu, beprocentinėmis paskolomis verslui, leidimais ginklui įsigyti ir laikyti; okupuotos Lietuvos ir Amerikos lietuvių karių savanorių teises sulyginti su Lietuvos savanorių; savanorius bedarbius pirmiausia aprūpinti darbu.

Visi šie reikalavimai per kelis mėnesius buvo išanalizuoti ir surašyti į savanorių lengvatų įstatymo projektą bei pateikti vyriausybei. Savanorių lengvatų įstatymas buvo priimtas tik 1940 metais. Visus 13 metų sąjunga aktyviai gynė kiekvieną punktą. Ne visada tai sulaukdavo tinkamo vyriausybės ir visuomenės dėmesio. Šis klausimas buvo ypač aktualus prasidėjus 1929–1930 m. pasaulinei krizei, kai Lietuvoje padaugėjo bedarbių, smuko žemės ūkio produkcijos kainos. Dauguma savanorių buvo žemdirbiai, tad tai skaudžiai atsiliepė jų materialinei būklei. Beveik kiekviename atstovų suvažiavime buvo keliami ekonominiai klausimai. Nors jie ir buvo surašyti į lengvatų įstatymą, bet jis nebuvo priimtas. Savanorių ekonominiai reikalavimai buvo vykdomi labai iš lėto, o spaudoje pasirodė straipsnių, kritikuojančių savanorių norus gauti lengvatų. „Lietuvos aidas“ rašė, „kad vietoj pareigų 1930 m. suvažiavime skambėjo privilegijų reikalavimai“. Į šiuos kaltinimus CV atsakė, kad suvažiavimas pasisakė prieš žemės reformos įstatymo pakeitimą, kuris grąžina žemę dvarininkams, daugiausia lenkams, o savanoriams duoda tik tai, kas liko, tai dėl to nereikėtų savanorių kaltinti¹⁰⁶. 1931 m. atstovų suvažiavimas pavedė CV įgyvendinti šiuos jų pageidavimus:

- „1) paskubinti išleisti lengvatų įstatymą;
- 2) pagreitinti savanorio medaliai išdavimą [V. Ž. Nr. 343. 1930-12-29 buvo paskelbtas Savanorio medaliai statusas – A. J.];
- 3) išduoti pašalpą visiems savanoriams, neatsižvelgiant į tai, kad jie gautą žemę būtų pardavę;
- 4) savanoriams valdininkams ir tarnautojams užskaityti kariuomenėje tarnautą laiką dvigubai, t. y. dieną laikyti dviem dienom;

¹⁰⁶L. K. Savanorių sąjungos žodis dėl „Lietuvos aidas“ užmetimų. 1930 m. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 15, L. 21.

5) kad tarnaują valstybinėse įstaigose savanoriai nebūtų atleidžiami be teismo sprendimo;

6) kad važiuojant geležinkeliais savanoriams būtų taikomas Vyčio kryžiaus ordino kavalierių lengvatos;

7) valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymą pakeisti ta prasme, kad savanoriai nuo įnašų į pensijų fondą už tarnybą valstybinėse įstaigose laiką būtų atleisti iki 1926 m. gegužės 1 d.;

8) kad sergą savanoriai valstybinėse bei savivaldybės ligoninėse būtų gydomi nemokamai;

9) kad negavę pilnos žemės normos savanoriai galėtų gauti miestuose plečius su išperkamaisiais mokesčiais troboms statyti¹⁰⁷.

Praslinkus keliems mėnesiams po suvažiavimo, 1931 m. lapkričio 21 d. „Lietuvos aidas“ vėl atspausdino straipsnį antrašte „Ar yra reikalas teikti kūrėjams savanoriams naujų lengvatų“. CV paruošė atsakymą, kurį nusiuntė į laikraštį lapkričio 23 d., kaltindama oficiozą tuo, kad laikraštis „turėjo tikslą sukiršinti Savanorių sąjungą su vyriausybe ir visuomene“¹⁰⁸. CV atsakymas į tokį laikraščio straipsnį nebuvo atspausdintas, kaip ir kiti iki tol rašyti atsakymai į užgaulius straipsnius apie sąjungą ir savanorius. Tokie oficiozo straipsniai rodė vyriausybės požiūrį į LKKSS, nes „Lietuvos aide“ buvo spausdinama tik tai, ką leisdavo cenzūra, kuri kuo tolyn tuo labiau stiprėjo. Sąjunga jautė valdžios spaudimą dėl lengvatų, tačiau ir valdžia atsižvelgdavo į savanorių reikalavimus.

1933 m. buvo suteikta lengvata 1/3 bilieto kainos nuolaida važiuojant geležinkeliais 3 kl. pavieniams savanoriams, kai tuo metu Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjunga turėjo 50 procentų bilietų kainos nuolaidą¹⁰⁹. Šią neteisybę pažymėdavo savanoriai savo suvažiavimuose ir prašė sulyginti lengvatas. Tačiau tai nebuvo padaryta. Taip pat buvo pakeistas įstatymas dėl vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų, kuriame numatyta, kad savanorių vaikai atleidžiami nuo mokesčio už mokslą ir egzaminus, jei jie patenkinamai mokosi ir labai gerai elgiasi.

1935 m. gegužės 25 d. IX sąjungos atstovų suvažiavime pirmininkas P. Gužas pasiūlė daugiau nebekelti jokių klausimų dėl leng-

¹⁰⁷ Savanorių kūrėjų sąjungos 10-ies metų veikimo apžvalga // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 68, L. 513.

¹⁰⁸ Raštas „Lietuvos aidas“ redaktoriui Nr. 1041. 1931 m. lapkričio 23 d. // Ten pat, B. 23, L. 1.

¹⁰⁹ Centro valdybos aplinkraščiai 1930–1937. IX visuotinio suvažiavimo protokolas // Ten pat, B. 16, L. 10.

vatų. Savo pasiūlymą jis grindė CV pasiekiančiomis žiniomis apie savanorių netinkamą elgesį tarnyboje, jų nereagavimą į darbdavio įspėjimus, dangstantis vyriausybės savanoriams kūrėjams suteiktomis lengvatomis¹¹⁰. Šis pirmininko pasiūlymas buvo priimtas, ir kituose atstovų suvažiavimuose lengvatų ir privilegijų savanoriams klausimai beveik nebebuvo keliami.

Sąjungos Centro valdyba ypač rūpinosi gauti darbą bedarbiams savanoriams. Prašymai šiuo klausimu buvo dažniausi. Jiems spręsti 1933 m. buvo įsteigtas Savanorių darbo biuras. Darbo gavimo prašymais CV apipildavo vyriausybę, o kartais ir Prezidentą. Sąjungos valdyba rūpinosi, kad savanoriai gautų koncesiją vežioti keleivius autobusais ir taip užikrintų jiems darbo vietas, kaip tai daroma Čekoslovakijoje, kai vyriausybė tokius legionierių prašymus patenkinio ir ap rūpino juos pastoviu darbu¹¹¹. Centro valdyba dėl to ne kartą kreipėsi į Susisiekimo ministeriją, bet teigiami poslinkiai prasidėjo tik nuo 1935 m., kai ministerija priėmė statutą, pagal kurį savanoriai būtų priimami į darbą pirmiausia.

Nelengva ekonominė žemdirbių padėtis ir kova dėl jos pagerinimo įgaudavo ir labai aštrių formų. Būtina paminėti 1935 ir 1936 m. vasaros Suvalkijos ūkininkų bruzdėjimus dėl ekonominės būklės pagerinimo. Šio bruzdėjimo priežastis – katastrofiškas ūkininkų padėties blogėjimas, kuris buvo susijęs su smarkiai kritusiomis žemės ūkio produktų kainomis. Tuo metu pramonės gaminių kainos nemažėjo ir ūkininkai negalėjo už savo parduotos produkcijos gautus pinigus įsigyti būtiniausių prekių. Taip pat prasidėjo ūkių išvaržymai dėl nesumokėtų kreditų. Be ekonominių reikalavimų, vėliau atsirado ir politinių – atstatydinti J. Tūbelio vyriausybę ir sudaryti naują, kuri geriau rūpintųsi ūkininkų, tarp kurių buvo ir ne vienas savanoris kūrėjas, reikalais. Suvalkijos ūkininkai panaudojo ir neleistinių būdų savo reikalavimams pasiekti. Jie naikino valstybės turtą, padeginėjo viršaičių trobas, gadino telegrafą ir kt. Kaip teigia A. Povilaitis (Lietuvos valstybės saugumo departamento direktorius), ūkininkai palaikė santykius su vokiečiais ir spausdino priešvalstybinius atsisaukimus Vokietijoje¹¹². Kiek kitoki šių įvykių aprašymą bei vertinimą pateikia mjr. J. Pyragius: „1935 m. liepos 27 d. Veiverių turgavietėje polici-

---

¹¹⁰ Ten pat, L. 15.

¹¹¹ LKKSS Centro valdybos susirašinėjimas su skyriais 1931 // Ten pat, B. 26, L. 45.

¹¹² Povilaitis A. P. 20–21.

ninkas nušovė ūkininką Juozą Gustaitį [Tautininkų sąjungos ir Ūkininkų vienybės nari – A. J.], kuris mėgino užstoti už kažką areštuojamą sūnų. Ūkininkai subruzdavo. Vyriausybė, vieton paskyrusi komisiją įvykiui iširti ir suspendavusi policininką, pasiuntė policijos rezervą ir saugumo valdininkus, kurie ėmė masiniai areštuoti, parodžius bent kokį nepasitenkinimą. Tada pajudėjo kantriausias gyventojų sluoksnius – ūkininkai. Nebežiūrėjo, kuris liaudininkas, krikščionis ar tautininkas. Šiuomkart valdžiai buvo nepatogu pripažinti, kad sukilo savi, tad mėginta kaltę suverti komunistams ir vokiečiams <....>. Sukilimas buvo malšinamas beatodairiškai, įveliant net kariuomenę. Karo lauko teismai pasmerkė 18 ūkininkų mirties bausme: 4 iš jų sušaudyti – Petras Šarkauskas, Bronius Pratasevičius, Kazys Narkevičius, o Aleksandras Maurušaitis nunuodytas dujų kameroje net dviem metams praslinkus. Likusiems amnestuotiems po poros metų bausmė dovanota ir jie paleisti. Kilo klausimas, kam sušaudė anuos¹¹³.

Savanorių sąjungos skyriai, kurių teritorijose vyko ūkininkų sukilimas, reagavo į šiuos neramumus ir išsakė savo nuomonę. Kybartų skyriaus pirmininkas ats. kpt. Vladas Dumčius kvietė savanorius pasitikėti Tautine vyriausybe [tautininkų vyriausybe – A. J.], pergyvenant ekonominę krizę, nedalyvauti jokiuose streikuose, nes savanorių vardas nesuderinamas su šiais veiksmais¹¹⁴. 1936 m. Marijampolės skyrius savo metiniame suvažiavime taip pat priėmė labai griežtą protestą prieš dabartinius Suvalkijos streikininkus ir prašė vyriausybės imtis prieš juos griežtų žygių¹¹⁵. Panašaus turinio rezoliucija 1936 m. birželio 7 d. buvo priimta Raseinių ir Vikaviškio skyriuose¹¹⁶. Sprendžiant iš šių rezoliucijų turinio, LKKSS palaikė vyriausybės vykdomą politiką, nors, be abejo, buvo ir kitaip manančių ir net dalyvavusių Suvalkijos įvykiuose. Po šių įvykių vyriausybė pasiskubino pagerinti ūkininkų socialinę būklę: nuo 1935-01-01 iki 1937-01-01 10% buvo sumažintas žemės mokestis; asmenims, kurie verčiasi žemės ūkiu, buvo suteikta galimybė mokėti dalis, vekselius, įkaičius ir kitas skolas, padarytas iki 1934-02-01 Žemės banko 4 ir 5 serijos

¹¹³ Pyragius J. P. 73.

¹¹⁴ Kybartų skyriaus steigimo protokolas 1935 m. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B.117, L. 3.

¹¹⁵ Marijampolės skyriaus susirinkimo protokolas. 1936 m. gegužės 17 d.// Ten pat, B. 123. L. 3.

¹¹⁶ Raseinių skyriaus susirinkimo protokolas 1936 m. birželio 7 d. // LCVA. F. 560, B. 133, L. 12., Vytauto Didžiojo Vilkaviškio skyriaus susirinkimo protokolas 1936 m. birželio 7 d. Protesto rezoliucija // Ten pat, B. 160, L. 3.

paskolos lakštais; sumažino % nuo 4 iki 3 už paskolas, duodamas melioracijai; sustabdytos nekilnojamojo ir kilnojamojo turto varžytynės, jei skolininko skolų suma neviršija 90% jo žemės nekilnojamojo turto kainos; palengvino, skolininkams, kurie verčiasi žemės ūkiu, įkaitinių užsienio valiuta skolų, susidariusių prieš 1934-02-01, mokėjimą; nuo 1937-01-01 iki 1938-01-01 sumažino žemės mokesčius 10%; palengvino ūkininkams, nukentėjusiems nuo nederliaus, išduotų paskolų sėklomis ir pinigais grąžinimą; kaimo gyventojų sveikatos reikalams aprūpinti paskyrė 6% valstybinio žemės mokesčio; nukentėjusiems nuo audrų, ledų, viesulo ir žaibo ūkininkams šelpti sudarė fondą¹¹⁷. Visos šios lengvatos buvo naudingos ir ūkininkams savanoriams, kurių LKKSS buvo didžioji dauguma.

Vyriausybė palaipsniui vykdė nors ir nepriimtą lengvatų įstatymą. Didžioji dalis reikalavimų buvo patenkinta iki 1938 m. Liko negarantuotas nemokamas gydymas, to priežastimi laikant ekonominę krizę ir krašto ginkluotųjų pajėgų stiprinimo reikalą, taip pat nebuvo įgyvendinta nuostata apie savanorių atleidimą iš tarnybos be teismo sprendimo¹¹⁸. Iki pat sovietų okupacijos taip ir nebuvo iki galo realizuotas visas dar 1927 m. parengtas Savanorių lengvatų įstatymas. Sudėtinga 1938–1940 m. politinė situacija vertė savanorius pamiršti save ir galvoti apie Tėvynę. Paskutiniajame 1940 m. Vilniuje vykusiame atstovų suvažiavime buvo nutarta neprašyti ekonominės naudos sau, o viską atiduoti Vilniaus kraštui. LKKSS nuveikė didžiulį darbą prašydama, o kartais ir reikalaujama suteikti numatytas lengvatas savanoriams. Ji buvo vienintelė jų teisių gynėja ir atstovė prieš valdžios struktūras. Valdžia neskubėjo pildyti savanorių reikalavimų. Tik įvairūs neramumai ir pasipriešinimas valdžiai priversdavo priimti savanorių ir visos Lietuvos žmonių gyvenimą gerinančius įstatymus. Ši teiginį patvirtina ir A. Povilaitis 1939 m. gegužės 23 d. rašęs ataskaitą ir pateikęs ją Prezidentui, Ministrui pirmininkui, vidaus reikalų ministrui bei kariuomenės vadui: „mūsų galvojimas valstybinių reikalų tvarkyme labai statiškas, nerealus. Kai kurie socialiniai pertvarkymai yra daromi tik tada, kai įvyksta politiniai arba socialiniai neramumai krašte“¹¹⁹.

¹¹⁷ Vyriausybės žinios, Nr. 470, 1937 m.; ten pat, Nr. 491, 1935 m.; ten pat, Nr. 495, 1935 m.; ten pat, Nr. 507, 1935 m.; ten pat, Nr. 546, 1936 m.; ten pat, Nr. 569, 1937 m.; ten pat, Nr. 591, 1938 m.; ten pat, Nr. 597, 1938 m.; ten pat, Nr. 605, 1938 m.

¹¹⁸ Vilkaviškio skyriaus susirinkimo protokolai... // LCVA F. 560, Ap 1, B. 160. L. 3.

¹¹⁹ Povilaitis A. P. 29.

Trijų ultimatumų laikotarpis – 1938–1940 m. ir LKKSS veikla

1938 m. buvo svarbūs ne tik Lietuvai, bet ir Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungai. Du dideli įvykiai sujungia šią organizaciją. Pirma, tai Lenkijos 1938 m. kovo 17 d. ultimatas. Antra, ilgai lauktas Savanorių kongresas.

Lenkijos ultimatas savanoriams buvo kaip perkūnas iš giedro dangaus. Nuo organizacijos įkūrimo nevyko nė vienas visuotinis ar skyriaus suvažiavimas, kad nebūtų priimta rezoliucija ar protestas, nukreiptas prieš lenkus ir jų vykdomą politiką Vilniuje ir Vilniaus krašte. Sąjungos nariai kiekvienu svarbiu momentu primindavo vyriausybei ir Prezidentui, kad savanoriai yra visada pasirengę su ginklu atkovoti brangią sostinę. O dabar – priimamas ultimatas be jokio pasipriešinimo ir su didžiulėmis nuolaidomis iš Lietuvos pusės. Uždaryta „Vilniui vaduoti sąjunga“ ir uždrausti leidiniai, skirti Vilniaus kraštui. Buvo draudžiama net dainuoti apie Vilnių: „<...> po vilniečių koncerto Valstybės teatre publika spontaniškai uždainavo „Į Vilnių, į Vilnių, tą mielą šalį“, buvo išjungta elektros šviesa ir publika liko tamsoje“, – rašė išeivijos laikraštis „Draugas“ 1939 m. kovo 31 d.¹²⁰. O brg. gen. Vladas Nagevičius „<...> buvo išsiųstas (valdiškais pinigais į Lotynų Amerikos lietuviškas kolonijas) tik todėl, kad spalio 9 d., kaip ir kiekvienais metais, buvo įsakęs Karo muziejaus vėliavą nuleisti pusiau stiebo“¹²¹. Sąjungos CV neliko nuošalyje ir tuojau po ultimatumo pasiuntė delegaciją su memorandumu pas Prezidentą. Delegaciją sudarė Savanorių sąjungos pirmininkas P. Gužas, ir CV nariai – J. Kiaunis, Petras Ruseckas. Po šio žygio pas Prezidentą iš CV atsistatydino P. Ruseckas, pateikęs tokias savo apsisprendimo priežastis: „Ponas Prezidentas delegaciją priėmė ir maloniai su ja kalbėjosi dvi valandas tais reikalais, dėl kurių delegacija buvo pasiūsta, tačiau p. Gužas memorandumo kažkodėl p. Prezidentui neįteikė. Jo tuo reikalu per 04.26. CV posėdyje pasiaiškinimus laikau nepateisinamais bei neganėtinais“¹²². Memorandumo turinio neteko aptikti, tačiau galima daryti prielaidą, kad jo turinys netenkino Prezidento. Tačiau savanorių kūrėjų pozicija ultimatumo atžvilgiu jam buvo svarbi ir todėl savanoriai buvo skubunami pareikšti savo

¹²⁰ Politinės vėtros Rytuose ir Vakaruose // Draugas, 1939 m. kovo 31 d.

¹²¹ Ten pat.

¹²² Įvairūs CV raštai 1938. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 192, L. 1.

pritarimą valdžios vykdomai politikai. Jie tai ir padarė, skubiai, kovo 18 d., 22 val., priimdami LKKSS CV rezoliuciją, tenkinančią Prezidentą, kurią paskelbė laikraščiai:

1. „Lietuvos kariuomenės kūrėjai savanoriai tvirtai pasižada stoti ligi vieno Lietuvos Nepriklausomybei ginti su ginklu rankose ir kviečia visą Lietuvos visuomenę laikytis vienybės ir drausmės šią rimties valandą,

2. Savanoriai kūrėjai nuoširdžiai tiki mūsų garbingą kariuomenę ir jos pagalbininkę Šaulių sąjungą ir prašo budriai budėti mūsų Tėvynės laisvės sargyboje ir ginklo iš rankų nepaleisti,

3. Centro valdyba prašo Vyriausybę daryti visų diplomatinių ir kitų reikalingų žygių, kad Lietuvos suverenumas ir Tautos garbė nebūtų pažeista.

Pasirašė CV valdyba: ats. plk. lt. P. Gužas, K. Matulevičius, A. Sliesoraitis, J. Liepinaitis, M. Gaidelis, J. Kiaunis, P. Ruseckas, S. Čepas, J. Kalnėnas, F. Niaura¹²³. Ši rezoliucija atitiko valdžios priimtą taktiką po ultimatumo. Manytume, kad pirminis CV rezoliucijos variantas buvo ne toks, koks buvo paskelbtas, ir Prezidentas dvi valandas įkalbinėjo, o gal ir įtikinėjo savanorius priimti vyriausybei palankią rezoliuciją. Galima daryti prielaidą, kad Savanorių sąjungos nuolaidos vyriausybei buvo įvertintos. Jiems leista sušaukti taip ilgai lauktą Pirmąjį savanorių kongresą.

1938 m. rugsėjo 7 d. rytą, Tautos šventės išvakarėse, savanoriai kūrėjai susirinko P. Vileišio aikštėje pasitreniruoti prieš iškilmingą rikiuotę. Po pietų 6500 savanorių kūrėjų susirinko Dainų slėnyje¹²⁴. Tai sudarė apie 70% tuo metu buvusių [apie 9000 – A. J.] savanorių kūrėjų¹²⁵. Savanoriai kūrėjai su ovacijomis pasitiko Prezidentą A. Smetoną ir vainikais apipintoje kėdėje atnešė ant rankų iki prezidiumo stalo. Taip pat audringais plojimais buvo pasitikti vyriausybės, kariuomenės ir visuomenės atstovai. Iškilmingą posėdį pradėjo LKKSS pirmininkas ats. plk. lt. P. Gužas, kuris pasveikino susirinkusiuosius ir pareiškė: „Mes, savanoriai kūrėjai, kviečiame tautiečius, tautos gyvenimo pačios jaunystės metais dvasiškai nesenti ir pabrėžtinai skatiname visus neužmigti ant laurų. Neužmirškite, kad kas nesiruoš ateičiai dinamiškai ir aktingai – tam nebus ateities. Todėl mes ir kviečiame visus patriotus sielotis Tėvynės dabartimi, o ypačiai jos ateiti-

¹²³ Lietuvos Vyriausybei // Karys. 1938 m. kovo 24 d. P. 352.

¹²⁴ Savanorių kongresas 1938 m. rugsėjo 7–8 d. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 58, L. 3.

¹²⁵ Surgailis G. P. 65.

mi. Tik taip elgdamiės galėsime nubrėžti jos ateities geresnius kelius, paskatinsime pažangą ir surasime vis naujesnių priemonių ir kelių į gražesnę, vaisingesnę tautos gyvenimą¹²⁶. Kalbas pasakė Prezidentas ir laikinai einąs krašto apsaugos ministro pareigas brg. gen. S. Raštikis. Po iškilmingo posėdžio Dainų slėnyje savanoriai kūrėjai iškilminga rikiuote nužygiavo prie Karo muziejaus. Čia toliau tęsėsi iškilmės. Buvo atidengti du biustai savanoriams kūrėjams – karininkui Antanui Juozapavičiui ir kareiviui Povilui Lukšiui. Po iškilmingo gėlių padėjimo prie Nežinomo kario kapo LKKSS pirmininkas P. Gužas perskaitė savanorių kūrėjų testamentą, o baigė jį tokiais žodžiais: „Žuvusiųjų savanorių ir savo vardu mes skelbiame didžiausią panieką tokiam Lietuvos žemės sūnui ar dukrai, kas bet kokiomis aplinkybėmis atsisakytų švenčiausių žmogaus teisių laisvai ir nepriklausomai gyventi, arba bet kuria kaina parduotų priešui nors ir mažiausią savo Tėvynės reikalą“¹²⁷. Visas miestas buvo pilnas žmonių, kurie džiaugsmingai sveikino susirinkusius savanorius kūrėjus ir apipylė juos gėlėmis. Pirmasis savanorių kūrėjų kongresas praėjo pompastiškai, bet gyvenimas slinko savo vaga. Visos problemos, kurios atsirado po Lenkijos ultimatumo nepradingo, bet darėsi tik aštresnės. Prie jų prisidėjo ne mažiau opūs įvykai Klaipėdoje, kurie rodė, kad galima ir jos netekti.

Sudėtinga politinė situacija šalyje sujaudino ir sujudino ne tik opoziciją, savanorius, bet ir studentiją. Trijų aukštųjų mokyklų: Vytauto Didžiojo universiteto, Klaipėdos prekybos instituto ir Dotnavos Žemės ūkio akademijos studentai nutarė gruodžio 10 d. sušaukti generalinį streiką. O gruodžio 11 d. pagal naująją Konstituciją turėjo prisiekti Prezidentas A. Smetona. Studentai susirinko I universiteto rūmuose [Teisės fakulteto patalpose – A. Mickevičiaus ir K. Donelaičio kampas – A. J.] ir perskaitė tris rezoliucijas. Vienoje buvo sakoma, kad „atsižvelgiant į dabartinę taip jautrią valstybės padėtį ir matydami, kad mūsų vyriausybė priešaky su Prezidentu Smetona nesugeba vesti valstybės reikalų pagal laiko ir aplinkybių reikalavimus (ką jis įrodė per metų eilę) ir, be to, neturi jokio pasitikėjimo tiek viduj, tiek užsienyje, skelbiame streiką ir reikalaujame: 1) Atstatydinimo ne tik vyriausybės, bet ir A. Smetonos. 2) Sudaryti tautinės vienybės vyriausybę su prof. A. Voldemaru. 3) Dabartinę vyriausybę įspėjame, kad nedrįstų ignoruoti mūsų reikalavimų ir netęstų toliau,

¹²⁶ Pirmasis savanorių kūrėjų kongresas // Karys. 1938 m. rugsėjo 15 d. P. 1036.

¹²⁷ Ten pat, P. 1039.

kaip iki šiol terorizavimų policinėm priemonėm Tautos dvasios <...>. 4) Iki nebus įvykdyta mūsų reikalavimai, mes, visa Lietuvos studentija, tęsime streiką <...>. Jokių kompromisų nepripažįstame ir dar kartą reikalaujame įvykdyti mūsų reikalavimus pilnumoj¹²⁸. Su studentais buvo susidorota panašiai kaip 1926 m. lapkričio 21 d. Policija su guminėmis lazdomis mušė ir vaikė bei suiminėjo studentus. Jie buvo kišami į automašinas ir vežami į nuovadas. Demonstracijos dalyvis, Neo Lithuanijos korporacijos narys, Juozas Enčeris prisimena: „Policija nepajėgė su mumis susidoroti. Laisvės alėjoje išdauzėme lenko Perkauskio cukrainės langus. Kažkas apvertė ir padegė policininko Jankausko mašiną, o vieną policininką, kurio numeris buvo 26, vėlai vakare rado sumuštą iki sąmonės netekimo prie Neo Lithuanų rūmų <...>. Šis policininkas buvo ypač „pasižymėjęs“ tramdant studentus“¹²⁹.

Vyriausybės reakcija į studentų demonstraciją buvo žaibiška. Gruodžio 12 d. „Lietuvos aido“ rytinė laida pranešė, kad „<...> pasiremdamas 199 str., Respublikos Prezidentas ir Ministrų tarybai pasiūlius, nuo gruodžio 10 d. paskelbė 6 mėnesiams sustiprintos apsaugos metą Kauno m. ir apskrityje... Pagal 1925 m. sustiprintos valstybės apsaugos įstatymą asmenys, kurie trukdytų viešąją tvarką ir visuomenės rimtį, Vidaus reikalų ministro arba jo įgaliotų nutarimo, gali būti pavedami policijos priežiūrai arba išsiunčiami į priverčiamojo darbo įstaigą<...>. Įsakymo nevykdymas baudžiamas bauda iki 5000 litų arba 3 mėn. kalėjimo“¹³⁰. Vyriausybė šios demonstracijos organizavimą priskyrė opozicijai ir jau gruodžio 13 d. saugumo organai sulaukė 9 asmenis, tarp kurių krikdemus dr. Leoną Bistrą ir dr. Praną Dielininkaitį ir kelis studentus neolitanus.

Tuo metu opozicija buvo ne tik krikščionys demokratai, voldemarininkai, bet ir valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai, nes susidariusi padėtis valstybėje vienijo visas jėgas bendram darbui. Klaipėdoje pradėjęs eiti laikraštis „Žygis“, vėliau „Bendras žygis“, buvo šio vienijimosi įrodymas. Šį laikraštį redagavo savanoris kūrėjas, voldemarininkas, LKKSS CV narys Algirdas Sliesoraitis. Tačiau jų darbai ir pastangos buvo įvertinti kaip priešvalstybinė veikla. Visi šie faktai rodo, kad Lietuva atsidūrė krizinėje situacijoje. M. Riomeris

¹²⁸ Studentija stoja aktingon politinèn kovon // Žygis. 1938 m. gruodžio 12 d.

¹²⁹ Enčeris J. Atsiminimai...

¹³⁰ Įvestas sustiprintas apsaugos metas Kauno mieste ir apskrityje // Lietuvos aidas, 1938 m. gruodžio 12 d.

apie tą metą savo dienoraštyje rašė, kad „Tuo metu A. Smetona kvietė konsoliduotis, nes tik taip Lietuva sugebės pakilti <...>. Vienintelis dalykas, ką tie žmonės, vadinami vyriausybe, dar moka, tai užčiaupti burną saviesiems. Tuo tarpu svetimiesiems – tik pasiduoti <...>. Lietuva įžengė į dekadanso kelią <...>. Viršų ima supuovimas“¹³¹. Studentų protestui pritarė nemažai žinomų visuomenės veikėjų ir organizacijų. LKKSS raštiško pritarimo neteko aptikti, tačiau tolesni sąjungos darbai leidžia teigti, kad ir savanoriai kūrėjai palaikė studentų reikalavimus. Opozicijos gretas dar labiau suvienijo ir sustiprino 1939 m. kovo 19 d. ultimatyvus Vokietijos reikalavimas atiduoti Klaipėdą. Tai buvo paskutinis lašas, perpildęs savanorių kūrėjų kantrybės taurę. 1939 m. balandžio 1 d. LKKSS pirmininko A. Gužo iniciatyva buvo sušauktas Patriotinio fronto steigėjų susirinkimas. Jame dalyvavo 24 įvairių opozicinių srovių atstovai: prof. Jonas Aleksa (Ūkininkų vienybės narys, artimas tautininkams), prof. Pakštas, dr. Petras Karvelis, dr. Juška, dr. Petras Dielininkaitis (krikščionys demokratai), Jonas Kardelis, Jonas Kalnėnas (valstiečiai liaudininkai), Jonas Karutis, Jonas Matulevičius, ats. kpt. Jonas Kriščiūnas (LKKKS nariai, voldemarininkai), Vladas Nacevičius, Konkulevičius (studentų atstovai), Vincas Daudzvardas (Šaulių sąjunga), Stančūnas (Tautininkų sąjunga) ir kt.¹³² Posėdis vyko Šaulių sąjungos patalpose, štabo viršininko kabinete. Apie steigiamą Patriotinį frontą rašė ne vienas Lietuvos laikraštis. Jau kovo 30 d. „Lietuvos aide“, pasirodė straipsnis apie studentų steigiamą patriotinio fronto akademinį skyrių¹³³, o „Laike“ buvo įdėtas LKKSS CV atsišaukimas¹³⁴. Balandžio 1 d. „XX amžius“ paskelbė net tris straipsnius ta pačia tema: viename buvo rašoma, kad Lietuvos aktyvistų sąjunga¹³⁵ sustabdo savo veikimą ir prisideda prie Patriotinio fronto sąjūdžio „<...> manydami, kad tat atitiks aktyvistų skelbtus tikslus“¹³⁶; antrajame pažymima, kad savanoriai pritaria naujai vyriausybei ir „pasi-sako už steigiamą vieningą frontą ir prieš vienos kurios nors partijos dominavimą“¹³⁷, trečioji žinutė apie gen. št. plk. Stasio Zaskevičiaus

¹³¹ Riomeris M. Dienoraštis // Kultūros barai. 1991. Nr. 4, P. 74.

¹³² Patriotinio fronto steigėjų susirinkimo dalyvių sąrašas // LCVA. F. 377, Ap. 10, B. 338, L. 19.

¹³³ Steigiamas patriotinio fronto akademinis skyrius // Lietuvos aidas. 1939.03.30. Nr. 145.

¹³⁴ Patriotinio vienybės fronto atsišaukimas į Lietuvos visuomenę // Laikas, 1939 m. kovo 30 d.

¹³⁵ Klaipėdoje veikė Lietuvos aktyvistų frontas, vadovaujamas kūrėjo savanorio, voldemarininko A. Sliesoraičio.

¹³⁶ Aktyvistai sustabdo savo veikimą // XX amžius, 1939 m. balandžio 1 d.

¹³⁷ Vedamasis // Ten pat.

skaitytą paskaitą tarptautinės ir vidaus politikos klausimais, po kurios ats. plk. ltn. P. Gužas painformavo susirinkusiuosius apie Patriotinį frontą. Daugelyje straipsnių buvo juntamas didžiulis džiaugsmas dėl tokio fronto kūrimo ir tikimasi, kad ši idėja bus palankiai priimta ir vyriausybės. Tačiau ir šitos pastangos nebuvo vainikuotos pergale, nors balandžio mėnesį per visą Lietuvą nuvilnijo susirinkimų ir audringų mitingų banga. Balandžio 6 d. Šiauliuose vykusiame mitinge dalyvavo 500 žmonių, Vilkaviškyje – 1000, Marijampolėje – per 3000, Raseiniuose – 300 ir t. t.¹³⁸

Visai kitokios nuomonės buvo A. Smetona ir ministrų kabinetas. „Lietuvos aide“ balandžio 4 d. buvo atspausdintas straipsnis, kuris buvo atsakymas Patriotinio vienybės fronto idėjos propaguotojams. Laikraštis rašė: „Negali būti kokio nors atskiro fronto tiems uždaviniams vykdyti. To fronto veikėjai – tai visa tauta, to fronto vadas – Tautos vadas, ir jo pastatyta Vyriausybė. <...> Ne mechaniškas susibūrimas, ne patriotizmo dangstymais turime eiti prie vienybės. Patriotizmo ir tautinio solidarumo šūkiu pas mus nėra nauji. Kas tais šūkiu nori kurti naujas organizacijas, turi apsidairyti, kad tokios organizacijos jau seniai yra...<...> Naujų organizacijų, kurios dirbtų lygiagrečiai darbą su Šaulių sąjunga ir kitomis jau esančiomis organizacijomis mums nereikia. Tokios organizacijos tik skaldytų tautą ir sunkintų didžiuosius uždavinius siekti“¹³⁹. Didžiulis tautos pakilimas kuriant Patriotinį frontą buvo šaltakraujiškai nutrauktas uždraudžiant jį steigti ir, manome, sužlugdant paskutinį tautos bandymą išsaugoti tai, kas dar buvo likę netekus Vilniaus ir Klaipėdos.

Po šitokio Prezidento ir vyriausybės akibrokšto, LKKSS veikla paskutiniaisiais laisvos Lietuvos metais lyg ir prigeso. Jiems nebuvo palikta jokios galimybės prisidėti prie tėvynės gynimo, o beliko laukti tik trečiojo ultimatumo. Džiaugsmas pro ašaras buvo Vilniaus sugražinimas ir didžioji dalis savanorių suprato, kad ne tokiu būdu jis turėjo būti atsiimtas – o taip, kaip jie kovojo 1920 metais. Paskutinis Savanorių sąjungos suvažiavimas labai iškilmingai vyko Vilniuje 1940 m. vasario 15–16 dienomis. Suvažiavime dalyvavo aukštieji vyriausybės ir kariuomenės pareigūnai. Ministro pirmininko pa-

¹³⁸ VSD politinių partijų bei organizacijų veiklos 1939 m. balandžio ir gegužės mėnesį apžvalgos priedas

Būdingesni visuomenės susirinkimai ir juose priimtose rezoliucijos // LCVA. F. 378, Ap. 10, B. 569, L. 47–48.

¹³⁹ Vieningumo beiėškant // Lietuvos aidas, 1939 m. balandžio 4 d.

vaduotojas Kazys Bizauskas supažindino su bendra Europos ir Lietuvos politine padėtimi. Jis ypač akcentavo būtinumą susidrausminti, mokėti elgtis išmintingai ir kovoti su skeidžiamais gandais. Galima numanyti, kokie gandai sklido. Lietuvoje jau buvo išdėstytos Sovietų Sąjungos įgulos. Tačiau ir tuo sunkiu Lietuvai laiku, LKKSS atstovų suvažiavimo dalyviai rūpinosi savo nariais ir Vilniaus krašto lietuviais. Buvo pasiūlyta kreiptis į vyriausybę, kad būtų sutvarkyti bažnytiniai Vilniaus reikalai ir svetimšalis vyskupas Jalbžikovskis per lenkus kunigus nelenkintų ir nepalaikytų lenkiškumo lizdų, kad karo pabėgėliai [internuotieji lenkai – A. J.] būtų iškraustyti į Lietuvos gilumą, nes Vilniaus krašte jie veikia prieš Lietuvą.

1940 m. birželio 15 d., 15 val., Raudonoji armija įžengė į Lietuvą. Trečiasis ultimatumas buvo priimtas ir nutarta išleisti svietimos valstybės kariuomenę nesuteikiant galimybės kariuomenei ginti savo šalį mūšio lauke. Ar šis vyriausybės apsisprendimas geras ar ne ginčijamasi iki šiol. Yra visokių nuomonių. Tačiau susipažinę su LKKSS ir jos narių veikla, manytume, kad savanoriai dar kartą būtų stoję ginti Lietuvos.

LKKSS pirmininkas P. Gužas, kaip ir kitų organizacijų pirminkai, pasveikino Justo Paleckio vyriausybę. Sekdami CV pavyzdžiu, tokius sveikinimus naujam Prezidentui pasiuntė ir kai kurie skyriai. 1940 m. birželio 19 d. LKKSS a. a. kar. Antano Juozapavičiaus Alytaus skyrius sveikina jo ekselenciją p. J. Paleckį ir „linki gražiausio pasisiekimo išvesti į šviesesnę rytojų mūsų iškovotos Respublikos laivą ir Nepriklausomybę“¹⁴⁰. Nei sveikinimai, nei gražūs žodžiai neišgelbėjo LKKSS ir jos narių nuo represijų. Tokių Savanorių sąjungos kai kurių narių ar skyrių poelgi, manytume, galima vertinti kaip išdavą A. Smetonos vykdomos paklusnumo valdžiai politikos. Prezidentas ir vyriausybė visada žinojo, kaip reikia elgtis tautai ir kas jai yra geriausia. Negalima teigti, kad su P. Gužo nuomone sutiko visi savanoriai. Didžioji dauguma suprato, kas atsitiko. Tie savanoriai, kurie išvengė okupantų areštų ir trėmimų, pradėjo ruoštis pasipriešinimui prieš Sovietų Sąjungą. Ne vienas savanoris kūrėjas dalyvavo 1941 metų sukilime, o vėliau antinacinėje bei pokario rezistencijoje.

LKKSS ir Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjunga tuo pačiu 1940 m. rugpjūčio 26 d. nutarimu buvo uždaryta. Kauno apskrities viršininko rašte Savanorių sąjungos

¹⁴⁰Alytaus skyriaus raštas Nr. 82. 1940 m. // LCVA. F. 560, Ap. 1, B. 249, L. 65.

vadovybei buvo rašoma: „1940 m. rugsėjo 4 d. nutarimu (protokolas Nr. 15) uždarytos sąjungos turtas ir lėšos visomis teisėmis ir prievolėmis turi būti perduotos Lietuvos komunistų partijai. Pranešdamas apie tai prašau 25% esamų pinigų įnešti Liaudies kultūros fondui, o kitas lėšas ir turta perduoti kompartijai. Bylas, ženklus, vėliavas, spaudus ir antspaudus su aktu apie turto perdavimą pristatyti man“¹⁴¹. Kauno skyriaus ir Centro valdybos pinigai – 10392 litai ir 75 centai perduoti Komunistų partijai, o Kultūros fondui – 2598 litai 19 centų¹⁴². Vidaus reikalų liaudies komisariato Archyvo skyrius perdavė didelę sąjungos medžiagos dalį Valstybės archyvu. Archyvinam saugojimui netinkantys daiktai buvo perduoti Karo muziejui.

LKKSS veiklą ir jos įtaką valdžiai bei visuomenei tarpukario Lietuvoje labai taikliai apibūdino ilgametis jos narys, vienas iš sąjungos Vokietijoje ir JAV atkūrėjų, kpt. Jurgis Dragūnevičius: „Netenka neigti, kad kiekviena valdžia norėtų turėti savo įtakoje panašią organizaciją su keliais tūkstančiais narių, pilnai sąmoningų piliečių, išsiblaškiusių visame krašte, bet nuo pat įsikūrimo visgi ji liko nepriklausoma ir kieno nors įrankiu netapo. <...> bet tik reikia pripažinti, kad per visuotinius susirinkimus ir juose priimamus nutarimus, rezoliucijas, memorandumus valdžia gerai suprato ir žinojo skelbiamų įstatymų įvertinimą. Tai gal vienintelė organizacija iš buvusių Lietuvoje, kuri drįsdavo iškelti krašte vykstančias negeroves. Todėl daugelio pasakymu, ši sąjunga Lietuvoje tikrai ėjo tautos sąžinės pareigas, o savanorio kūrėjo vardas tapo garbingu“¹⁴³.

---

¹⁴¹Kauno apskrities viršininko raštas. 1940 m. // LCVA. F. 402, Ap. 5, B. 188, L. 5.

¹⁴²Ten pat, L. 10.

¹⁴³Dragūnevičius J. Atsiminimai...

IŠVADOS

1. Savanorių sąjunga buvo kuriama dešiniųjų partijų iniciatyva siekiant grįžti į valdžią.
2. LKKSS prisidėjo vykdant 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą.
3. Radikaliąją savanorių dalis buvo aktyvūs „Geležinio vilko“ organizacijos nariai ir A. Voldemaro pasekėjai.
4. Tautininkų vyriausybės bijojo LKKSS ir jos narių dėl jų principingumo ir populiarumo visuomenėje, be to, tarp jų buvo daug perversmo dalyvių, suteikusių valdžią A. Smetonai.
5. Sąjunga visada turėjo labai aiškią ir principingą poziciją tiek užsienio, tiek vidaus politikos klausimais ir ją pareiškėdavo viešai: rezoliucijomis, memorandumais, protesto laiškais Prezidentui ir Ministrui pirmininkui, atskirų narių dalyvavimu antivyriausybinėse akcijose – demonstracijose, pučiuose, vadinamuosiuose sukilimuose.
6. LKKSS daug dėmesio skyrė savo narių ekonominei ir socialinei padėčiai gerinti, o iškovotos lengvatų įstatymų numatyta tvarka buvo taikomos ne tik sąjungos nariams, bet ir visiems savanoriams.
7. Sąjungos pirmininkai, išskyrus P. Gužą, nebuvo tautininkų įtakoje, o Centro valdybas sudarydavo įvairių politinių įsitikinimų savanoriai.

Įteikta 2002-11-28

RÉSUMÉ

L'UNION DES VOLONTAIRES FONDATEURS DE L'ARMÉE LITUANIENNE ET SON RÔLE DANS LA POLITIQUE INTÉRIEURE 1927-1940.

Aušra Jurevičiūtė

Musée de la Guerre Vytautas le Grand

L'Union des volontaires a été créée à l'initiative des partis de droite, qui avaient réussi à revenir au pouvoir

L'Union des volontaires fondateurs de l'armée lituanienne (UVFAL) a contribué au coup d'Etat du 17 décembre 1926.

Les membres actifs de l'organisation «Loup de fer» et les disciples de A. Voldemaras formaient la partie radicale des volontaires.

Les gouvernements du parti des Nationalistes craignaient l'UVFAL et ses membres à cause de leurs principes et leur popularité dans la société; de plus, parmi eux il y avait beaucoup de participants au coup d'Etat, qui avait donné le pouvoir à A. Smetona.

L'Union a toujours eu une position très claire et de principe tant sur les questions de politique intérieure qu'étrangère et elle l'a expliquée publiquement par des: résolutions, mémorandums, lettres de protestation au Président et au Premier Ministre, participation de membres particuliers à des actions contre l'Etat – manifestations et putschs, aussi appelés insurrections.

L'UVFAL accordait beaucoup d'attention à l'amélioration de la situation économique et sociale de ses membres, et des facilités obtenues en luttant étaient accordées, selon des règles prévues par les lois, non seulement aux membres de l'Union mais aussi à tous les volontaires.

Les présidents de l'Union, à l'exception de P. Gužas, n'étaient pas dans l'influence des Nationalistes, mais les volontaires de convictions politiques différentes formaient les directions du Centre.